

Іван Білас

Сучасні виклики та загрози світовому співтовариству і проблеми забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації.

У статті розглядаються і аналізуються виклики та загрози сучасного світу, їх вплив на стан дотримання основоположних прав і свобод людини в умовах глобалізації. Автор статті висвітлює філософсько-світоглядні підходи з'ясування сутності цих загроз, їх взаємозв'язок й взаємозалежність з міжнародно-правовою регламентацією універсальних прав людини. Акцентується увага на дослідженні проблем безпосередньої реалізації міжнародно-правових актів, що закріпили та регулюють універсальні права людини як загальнолюдські цінності; пошуку ефективних форм їх подальшої реалізації та мінімізації згубних впливів викликів й загроз у нашому сьогоденні.

The article reviews and analyzes threats and provocations of modern society and its influence on following the fundamental human rights in conditions of globalization. The author of the article describes the philosophical worldview approaches of the essence of such threats and its interrelation and interdependence with international regulation of universal human rights. The article emphasizes on the researching of problems of instant realization of international acts that regulates universal human rights as pan-human values; also the current article emphasizes on searching of effective forms of further realization of human rights and on minimization of noxious influence of threats and provocations nowadays.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації світу, викликів і загроз світовому правопорядку досліджується взаємозв'язок та взаємозалежність їхнього згубного впливу на стан дотримання основоположних прав і свобод людини, що обумовлює нагальну потребу у віднайденні й запровадженні в міжнародно-правову практику ефективних механізмів їх подальшої нейтралізації, мінімізації згубних наслідків для світової спільноти, гармонізації та оптимізації як загальносуспільних так і міжнародних відносин. При цьому процес формування сучасного праворозуміння вимагає нового осмислення сутності універсальних стандартів прав людини як загальнолюдських цінностей на основі філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних цінностей. Це спонукає пошуку та розширенню міжнародних правових форм для вирішення нинішніх проблем подальшого дієвого забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації світу, адекватного і своєчасного реагування на виклики й загрози світовому співтовариству.

Аналіз досліджень та публікацій. Значний вплив на розвиток школи природного права, що сформувалася наприкінці ХУП і у ХУІІІ ст., внесли праці Платона, Аристотеля, Цицерона, грецьких стоїків, Сенеки, Марка Аврелія, Фоми Аквінського, Т. Мора, Т. Кампанелли, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Є. Бентама, А. Фергюсона та ін. Різні аспекти проблеми прав людини і громадянина дістали відображення в працях зарубіжних учених Р. Арона, І. Берліна, Л. Гобхауза, Г. Руджеро, Дж. Ролза, Е. Феге, Ф. Фабриціуса. Правам людини в сучасних демократіях присвятили свої дослідження К. Болен, Р. Гастіл, Л. Даймонд, Р. Дарендорф, М. Поповіч, П. Пінейру та ін. Серед вітчизняних дослідників теорію і практику прав людини і громадянина розглядають у своїх працях В. Бабкін, М. Баймуратов, В. Селіванов, В. Горбатенко, К. Жоль, О. Задорожний, І. Кресіна, С. Наумкіна, М. Орзих, П. Рабинович, А. Сіленко, О. Скрипнюк, І. Яковюк та ін. Теоретичні питання, що стосуються прав людини і громадянина, розвитку конституціоналізму, розглядаються в працях російських учених К. Арановського, С. Борсукової, К. Гаджієва, Е. Лукашевої, М. Марченка, В. Мілецького, С. Нуделя, В. Нерсисянца, В. Пугачова, О. Соловійова.

БІЛАС Іван Григорович,

доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Водночас слід зазначити, що в сучасній науці міжнародного права недостатньо уваги приділено аналізу сучасних викликів і загроз світовому правопорядку, взаємозв'язку та взаємозалежності їхнього згубного впливу на стан дотримання основоположних прав і свобод людини; пошуку й запровадженні в міжнародно-правову практику ефективних механізмів їх подальшої нейтралізації, мінімізації згубних наслідків для світової спільноти, гармонізації та оптимізації як загальносупільних так і міжнародних відносин; створенню належних умов для забезпечення й ефективної реалізації прав людини.

Мега статті полягає у спробі автора з нових філософсько-світоглядних позицій висвітлити сучасну сутність універсальних стандартів прав людини як загальнолюдських цінностей, які можуть й повинні стати для світової спільноти основоположними міжнародними об'єднувачими підвалинами на шляху дієвого протистояння, адекватного і своєчасного реагування сучасним викликам та загрозам. Це спонукає пошуку й запровадженню сучасних міжнародних правових форм для вирішення нинішніх проблем подальшого ефективного забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації світу.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці минулого сторіччя людство звільнилось від тиску ідеологічної, політичної та воєнної конфронтації часів холодної війни. Однак, сподівання на рішучий прорив до нової, більш безпечної системи світового устрою, поки не ствердились. На зміну загрозі тотального ядерного знищення цивілізації прийшли нові загрози і виклики, загострилися проблеми забезпечення реалізації прав людини, що зумовлені глобалізацією. Це тероризм і сепаратизм; національний, релігійний та інші форми екстремізму; торгівля наркотичними засобами і організована злочинність; регіональні конфлікти та загроза поширення зброї масового знищення; надмірне матеріальне збагачення і концентрація фінансового капіталу окремими особами й угрупованнями; фінансово-економічні кризи; екологічні катастрофи і епідемії.

Всі ці проблеми існували й раніше, однак в епоху глобалізації, коли світ став більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, вони швидкими темпами почали набувати універсального характеру, реально загрожуючи регіональній, а нерідко й міжнародній безпеці та стабільності, втручаючись у повсякденне життя мільярдів людей, нерідко нехтуючи основоположними правами людини. Події двадцятого століття змінили багато уявлень про пріоритети міжнародної безпеки. Більшість дискусій на цю тему зараз розгорнулися навколо питання адаптації існуючих міжнародних структур безпеки до нових викликів та загроз сучасності та проблем встановлення нового світового порядку, який передбачає певний перегляд традиційних міжнародних норм і правил поведінки суверенних держав.

Принципова риса даного періоду полягає в тому, що на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз: меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. За таких умов створення ефективної системи міжнародної безпеки вимагає об'єктивної, безпомилкової оцінки можливих внутрішніх і зовнішніх, воєнних та невоєнних загроз. Серед невоєнних загроз найбільш небезпеку для європейських країн (в тому числі країн Центрально-Східної Європи) можуть являти: розвиток економічної кризи в країнах, які входили до складу СРСР, також у східноєвропейських держав; зростання безробіття; екологічні негаразди, пов'язані з порушенням природного середовища у великих районах як на заході, так і на сході Європи; поширення нових видів наркотичних засобів; поширення нових видів захворювань, які важко піддаються лікуванню (СНІД, атипова пневмонія тощо); демографічний спад; занепад традиційної моралі й духовності; підміна загальнолюдських цінностей і культурних надбань людства суспільними викривленнями індивідуальної свідомості й субкультурою; неконтрольована міграція з країн «третього світу» [1, с.64].

Тільки на підставі глибокого аналізу й точного передбачення реальних воєнних та невоєнних загроз можна запобігти випадковості, правильно розрахувати й розподілити потенційні ресурси держав, організувати надійну оборону Європейського співтовариства з мінімальними збитками для економіки й екології, працювати ефективні механізми забезпечення реалізації прав людини. При створенні нової системи безпеки у Європі (в тому числі у Центрально-Східній Європі) варто також брати до уваги стан сусідніх з Європою регіонів, характер воєнних та невоєнних загроз, здатних дестабілізувати мир. У цілому оцінка характеру можливих загроз, передусім воєнних, повинна спиратися на такі висновки: по-перше, зростає небезпека внутрішньодержавних конфліктів; по-друге, міждержавні війни на європейському континенті у майбутньому малоймовірні; по-третє, зберігається загроза для всіх держав за межами європейського континенту, головним чином, з боку тоталітарних режимів Близького Сходу й Азії. Загалом традиційними джерелами воєнної небезпеки є прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних та ядерних озброєннях, експансіонізм, який притаманний окремим державам. З'явилися й нові виклики та загрози стабільності та сталому соціально-економічному розвитку в суспільстві. На рівень безпеки на сучасному етапі світового суспільно-економічного розвитку впливають такі світові загрози як тенденція до зростання кількості локальних конфліктів, розширення міжнародного тероризму, для якого не існує кордонів, формування могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, наявність стратегічних озброєнь в агресивних сил. Також глобалізуються процеси організованої злочинності і розповсюдження етнічних конфліктів.

Складність розв'язання вище перелічених загроз має наслідком те, що сучасна система міжнародної безпеки будується на принципах: загального характеру і однакового рівня безпеки для всіх країн, незалежно від їхньої ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми безпеки та колективність дій щодо усунення агресії; недостатність тільки силових засобів підтримання миру; високий ступінь довіри в міжнародних стосунках, відкритість і щирість у міжнародній політиці, системний характер побудови безпеки [2, с.97-98].

При цьому процес формування сучасного праворозуміння вимагає нового осмислення сутності універсальних стандартів прав людини як загальнолюдських цінностей на основі філософсько-світоглядних позицій та загальногуманістичних цінностей. Це спонукає пошуку та розширенню міжнародних правових форм для вирішення нинішніх проблем подальшого дієвого забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації світу, адекватного і своєчасного реагування на виклики й загрози світовому співтовариству.

Зміна епох всесвітнього розвитку, об'єктивна необхідність переходу до нової міжнародної політики веде до зміни структури міжнародної безпеки, тому поділ сукупності країн на замкнені військово-політичні блоки, військові коаліції, розподіл сфер впливу, балансування на грані війни і миру, рівновага озброєнь на якому високому рівні вважається сьогодні залишком старої системи безпеки чи «старим етапом» світового порядку.

На початку 21-го століття найбільш відповідною для вирішення завдань, що стоять перед сучасним світовим співтовариством, є концепція кооперативної безпеки. Кооперативна безпека є стратегічним принципом, спрямованим на досягнення мети шляхом угод, а не примусу. Після завершення «холодної війни» з'явилася нова концепція безпеки, в якій зроблено спробу позбутися спадщини нещодавнього минулого і перейти від конфронтації до співробітництва, від залякування до переконання, від постфактного реагування на конфлікти до запобігання їх виникненню, від таємності до транспарентності, від односторонніх дій до кооперації. Такою стала концепція безпеки на базі співробітництва (кооперативна безпека), запропонована співробітниками Брукінгського інституту США в 1992 році Е. Картером, У. Перрі та Дж. Стейнбруннером, яка стала нині досить популярною. У своїй публікації «Нова концепція кооперативної безпеки» вони запропонували спиратися у поглядах на безпеку на розуміння того, що «каталізаторному конфлікту» можна запобігти не лише стримуванням через залякування, але також кооперативними превентивними заходами. Відтак, переставити акценти в плануванні безпеки з підготовки до протидії загрозам на запобігання виникненню таких загроз» [3].

Аналізуючи запропоновану концепцію безпеки на базі співробітництва, на наш погляд, можна зробити декілька висновків: по-перше, теоретичне обґрунтування і розробка концепції міжнародної безпеки саме через співробітництво стали можливими лише після закінчення ідеологічної конфронтації Сходу та Заходу; по-друге, даній системі безпеки властиві такі основні характеристики: 1) призначена для запобігання війнам; 2) не спрямовується проти конкретної держави або групи держав; 3) можлива при усвідомленні її учасниками спільного майбутнього; 4) основним методом є контроль над озброєнням і роззброєння, формування системи взаємозалежних і взаємодіючих міжнародних режимів безпеки; 5) має високий ступінь інституалізації контактів, хоч наявність інститутів необов'язкова; 6) сприяє виробленню спільних норм та ідентичності; 7) конкретна ідеологія не є необхідною умовою для створення або розвитку кооперативної системи, але вона розширює коло можливостей для всіх учасників системи; по-третє, система колективної безпеки за часів холодної війни і кооперативна безпека мають низку певних відмінностей [4, с.97-98].

Отже, нова глобальна система безпеки формується шляхом переговорів й угод про загальні цілі, норми інститутів, принципів і механізмів врегулювання гострих конфліктів. Система спільної кооперативної безпеки базується на відкритості, довірі, транспарентності і передбачуваності; на співробітництві і гарантіях, на зайнятості [5]. Названі елементи вже знайшли своє відображення в діяльності існуючих структур безпеки (головним чином ООН): в межах організацій з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ), а також НАТО; у програмному асоціюванні партнерства з країнами Центральної і Східної Європи в рамках Східноєвропейського союзу (СЕС), у діяльності Європейського союзу (ЄС), а також ряді інших міжнародних організацій. Тому дедалі більше країн світу прагнуть реалізувати захист власної безпеки не самостійно, а в коаліції чи союзі з іншими державами, оскільки не можуть самостійно гарантувати собі гідний рівень безпеки [6, с.208].

На сьогоднішній час на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. До них можна віднести: прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних ядерних озброєннях, експансіонізм, міжнародні конфлікти різного рівня; міжнародний тероризм, глобалізовану організовану злочинність; контрабанда зброї, наркотиків тощо. Тому через таку велику кількість небезпек запорукою ефективності системи міжнародної безпеки стає досягнення згоди між усіма народами. Зважаючи на складність і багатоаспектність міжнародної безпеки, вона уже не може розглядатися як явище, що стосується лише одного суб'єкта міжнародних відносин, а як концепція усєї міжнародної системи.

На підставі наведеного слід констатувати, що за останні роки світ в цілому, так і національні держави, зіткнулись з низкою нових викликів, які створюють загрозу безпеці, розвитку та благополуччю громадян, нехтують

і нівелюють задекларовані світовою спільнотою основоположні права людини. Водночас система міжнародного права продемонструвала свою слабкість перед обличчям цих викликів. Вона повільно й далеко не завжди адекватно реагує на них, як наслідок, створюючи серйозні проблеми світовому розвитку, стабільності, безпеці, забезпеченню реалізації прав людини в сучасному світі.

В сучасному світовому глобалізаційному процесі стає очевидною потреба вдосконалення механізмів міжнародного правового регулювання, які дозволять своєчасно й ефективно відповідати на виклики та загрози. При цьому система міжнародного права потребує вдосконалення та динаміки, щоб вона набула здатності своєчасно ідентифікувати загрози і виклики, створювати ефективні правові та інституційні засоби їхньої протидії. *Водночас, необхідно переосмислити сутність універсальних стандартів прав людини як загальнолюдських цінностей, які можуть й повинні стати для світової спільноти основоположними міжнародними об'єднаними підвалинами на шляху дієвого протистояння, адекватного і своєчасного реагування сучасним викликам та загрозам. Це спонукає пошуку й запровадженню сучасних міжнародних правових форм для вирішення нинішніх проблем подальшого ефективного забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації світу.*

Права людини і громадянина мають особливу значимість у житті суспільства. Вони створюють підстави для формування політичної системи і встановлення стандартів політичної легітимності. Їх особлива значимість у житті суспільства обумовлена ще і тим, що вони сприяють комунікації між індивідами і соціальними групами, між особистістю і державою. Нерозуміння цього унеможливує адекватну оцінку всієї системи складних політичних, соціальних, економічних, міжнародних відносин, не сприяє звільненню людини від надмірної залежності від держави. Права людини і громадянина є визначальним чинником статусу людини в суспільстві й цивілізованій діяльності людей, задоволення їх потреб і інтересів. Реалізація конституційних прав і свобод людини й громадянина неможлива без ефективної організаційно-виконавчої діяльності державних органів і посадових осіб. За ставленням держави до прав і свобод людини можна визначити рівень розвитку особи і демократії в суспільстві.

Ідея прав людини пройшла великий шлях розвитку, збагачуючись багатьма правами і свободами. Але тільки у ХХ столітті права людини визнали головною цінністю, що знайшло своє відображення у відповідних міжнародних документах. У сучасній концепції прав людини втілилися думки з релігійних доктрин, філософських, політичних, правових знань різних епох.

Слід окремо наголосити, що у міжнародному праві права людини визнаються, як загальні права і свободи всіх людей незалежно від суспільного ладу, політичного режиму, форм державного устрою й правління, міжнародного статусу країни, громадянином якої є людина. Тому питання прав людини, основних свобод, демократії й верховенства права мають міжнародний характер, оскільки їхнє дотримання – одна із основ світобудови.

У правах людини відображені найважливіші загальнолюдські цінності, які повинен мати кожен індивідум, ким би він не був і де б не проживав. Вони універсальні, тобто є надбанням кожного. Міжнародне співтовариство визнає права за всіма людьми як неподільні, взаємозалежні й взаємообумовлені. Зобов'язання, прийняті країнами у сфері прав людини в рамках ООН, ОБСЄ й інших міжнародних організацій, не є винятково внутрішньою справою відповідної держави.

Універсальність прав людини означає, що держава відповідає перед своїм народом і міжнародним співтовариством за дотримання зобов'язань, які вона бере на себе, приєднуючись до міжнародних договорів з прав людини. Вона припускає наявність певних загальних стандартів прав людини, застосовних до будь-якого суспільства. Це означає, що *права людини не є продуктом однієї культури, а відповідні стандарти вироблені в результаті зусиль усього міжнародного співтовариства*. Адже саме різноманіття культур у світі не виключає, а припускає універсальність прав людини як загальнолюдських цінностей. Тому у нашому сьогоденні *основоположні права і свободи людини слід сприймати як культурне надбання людства*.

Водночас слід зазначити, що права людини можуть бути реальними лише, якщо вони виражають головні цілі усього людства (як сучасної світової спільноти, пов'язаної загальними інтересами, потребами, суперечностями), а також коли вони втілюють цілі кожної людини, породжені відносинами, які характеризують становище особистості, як фактичне, так і правове, у кожній державі [7, с.75].

Однак недостатньо визнати і задекларувати основоположні універсальні права людини – необхідно запровадити сучасний міжнародно-правовий механізм для вирішення нинішніх проблем подальшого ефективного забезпечення реалізації прав людини в умовах глобалізації світу. Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків насамперед складається з гарантій їх забезпечення. Дуже часто під гарантіями розуміють також певні фактори або різноманітні умови забезпечення прав і свобод особи. Проте фактори та умови самі по собі не належать до гарантій, вони виступають лише як загальні передумови забезпечення прав і свобод особи. Головне призначення гарантій прав і свобод особи полягає у забезпеченні всім і кожному рівних правових можливостей для набуття, реалізації, охорони і захисту прав і свобод.

Головними передумовами, які забезпечують реальну можливість ефективної реалізації прав і свобод особи, є демократична правова соціальна держава і вільне громадянське суспільство. В свою чергу, їх розвиненість залежить від конкретних економічних, політичних, соціальних, культурних і ідеологічних передумов.

Соціальної, правовій державі відповідає громадянське суспільство. І те, й друге, як зазначалось, є важливими передумовами реалізації прав і свобод людини й громадянина. Саме у сфері громадянського суспільства, яке утворюють приватні особи, етнічні, класові, підприємницькі й інші групи, людина може реалізувати свої права, наприклад, на свободу слова, на участь у демонстраціях і мітингах, об'єднання в партії та ін. Тому *принципами соціальної, правової держави повинні стати гарантії основних прав людини і громадянина, формування чіткого і ефективного юридичного механізму, здатного забезпечити їхню практичну реалізацію; відповідність законодавства життєвим інтересам усіх соціальних верств; ефективність правового механізму розв'язання конфліктних ситуацій на всіх рівнях політичної, державної та соціальної структури.*

Автор доходить висновку, що суттю імплементації є не тільки трансформація змісту відповідних міжнародних документів з прав і свобод людини і громадянина у внутрішнє законодавство держави, а й створення умов для практичної реалізації вимог, що містяться в цих документах. А інакше соціальна цінність міжнародно-правових норм буде зведена до нуля, а держава може бути визнана такою, яка відмовляється від виконання взятих на себе зобов'язань. Цей момент, на думку автора, дуже важливий, оскільки самі по собі міжнародно-правові акти не регулюють права особи. Реалізація прав і свобод людини й громадянина завжди залежить насамперед від форми правління, політичного режиму, політичної системи, соціально-економічних умов певної країни. Держава має широкі можливості впливу на створення умов, які забезпечують реальність прав людини. Однак, в сучасних умовах у виконанні даного обов'язку державі протистоять суспільні сили, що у своїй діяльності виходять за межі їхнього правового статусу. Якщо раніше правознавці бачили головну загрозу правам і свободам громадян з боку держави, то тепер небезпека тоталітаризму насувається з боку суспільства. Провідна роль у цьому належить політичним партіям, союзам підприємців, профспілкам, що втілюють соціальну допомогу, спрямовану на досягнення власного політичного панування. У цьому балансі влади відсутня конструктивна концепція, внаслідок чого завойована свобода виявляє кастові риси і зводить нанівець єдність державного правління, його вплив на ефективність захисних властивостей прав людини. Відтак проблема полягає в тому, що контроль за діяльністю менеджерів, бізнесменів виявляється фіктивним. А це створює небезпеку порушення прав громадян з боку союзів. Отже, відповідальність за виконання функцій інтеграції суспільних інтересів і суспільства в цілому покладається на державу. Адже її діяльність, на відміну від діяльності союзів і груп інтересів, легітимізована всім народом, що в умовах демократії виступає єдиним сувереном.

1. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. М., 2008. С. 23.
2. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. С. 97-98.
3. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций / М., 2009
4. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. С. 97-98.

5. Глобальные проблемы мира: в рамках ООН / Под общ. ред. проф. А.И. Микульшина. М., 2009
6. Гудби Дж., Бувальда П., Тренин Д. Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности. — М.: Международные отношения, 2003. — 208 с.
7. Бессарабов В.Г. Понятие прав и свобод человека и гражданина / В.Г. Бессарабов // Философские науки. — 2002. - № 4. — С. 71 — 86

Наталія Др'оміна-Волок

Епоха Просвітництва в західній історіософії концепції прав людини: ідеали рівності та апологетика расизму.

У статті досліджуються філософсько-політичні ідеї мислителів епохи Просвітництва, зокрема Дж. Локка, Т. Гоббса, Ф.А. де Вольтера, Ж.Ж. Руссо, І. Канта, їх роль в розвитку концепту «рівності» як основи сучасної міжнародно-правової категорії недискримінації. Автор звертає увагу на расистські теорії, викладені цими вченими, які мали великий вплив на формування концепції расової дискримінації та расизму. Підкреслюється, що теорії про расу філософів-просвітителів мають вивчатись виключно в історичному світоглядному контексті.

The article explores the philosophical and political ideas of the Enlightenment thinkers, specifically John Locke, T. Hobbes, F.A. de Voltaire, J.J. Rousseau, and I. Kant, and their role in the development of the concept of "equality" as the foundation of the modern international legal category of non-discrimination. The author draws attention to the racist theories presented by these scholars, who had a great influence on the formation of the concept of racial discrimination and racism. It is emphasized that the Enlightenment philosophers' race theories should be studied only in the historical worldview context.

Еволюція правової думки та гуманізація міжнародно-правової свідомості привели до того, що заборона расової дискримінації в усіх її формах і проявах стала глобальним етичним і правовим імперативом. Будь-яка доктрина расової переваги є «науково необґрунтованою, соціально несправедливою, морально ганебною та небезпечною» [1, п. 1]. Ліквідація расової дискримінації як невід'ємний компонент міжнародного захисту прав людини стала одним з найбільш нагальних завдань у сучасному світі, яке вимагає серйозного наукового забезпечення. Впродовж багатьох тисячоліть уявлення про рівність людських істот і справедливість зазнають трансформації, що відображають складний та суперечливий хід розвитку людської цивілізації. Епоха Просвітництва була одним з найважливіших періодів становлення інституту прав людини. У цей період розвивалась теорія природного права, все більшу значимість набували ідеали рівності та соціальної справедливості.

У другій половині ХХ століття, коли міжнародне суспільство почало довгий шлях відновлення після жакіть Другої світової війни та неймовірної жорстокості та цинізму вчинених під час неї злочинів, паралельно зі зміною пріоритетів та стереотипів у міжнародно-правовому мисленні, почався процес дослідження причин – ідеологічних та філософських – виникнення та застосування такого абсолютного механізму сегрегації людських істот. Не можна не визнати, що основою легітимізації «абсолютного зла» став ідеологічний фундамент, оснований на квазінаучних теоріях та підкріплений вдало підібраними висловлюваннями найвидатніших філософів. На восьмій сесії Робочої групи експертів з проблеми осіб африканського походження 12 - 16 квітня 2010 року пастор Мурільйо зазначив, що стереотипи варварства, відсутності гуманності і глибокої неповноцінності щодо осіб африканського походження беруть витоки в теорії таких європейських філософів як Гегель і Кант, які обґрунтовували колоніалізм, апартеїд, расизм і структурну дискримінацію [2].

Усвідомлення цього обумовило виникнення у західній історіософії досліджень в цій сфері, які виявили, що традиційний погляд на внесок у світову філософську скарбницю таких великих вчених як Локк, Гоббс, Спіноза, Кант, Гегель та ін. ігнорує деякі сторони їх егалітаризму. «Теоретично, расизм - це філософія історії, краще сказати історіософія, яка робить історію наслідком певної «таємниці», що є захищеною та яка розкривається в людях в силу їх власної природи, їх власного народження. Ця філософія робить видимою невидиму причину доль суспільств та народів, незнання якої списується на недорозвиненість або на історичну могутність зла», - зазначають з цього приводу Е. Балібар та І. Валлерстайн [3, с. 24].

ДР'ОМІНА-ВОЛОК Наталія Вікторівна,

LL.M, кандидат юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України.

Серйозну увагу питанню впливу філософських теорій Просвітництва на формування сучасних расистських ідей приділяли такі західні дослідники, як Б. Ашкрофт, Р. Бернасконі, Р. Блекберн, Е. Балібар, Г. М. Брекен, М. Бьорк, І. Валлерстайн, Дж. Волдрен, Л. Голднер, К.Н. Еддісон, С. Ейген, І. Елден, Т. Дж. Еллінгсон, Д. Иммервах, В. Н. Исаак, П. Кляйнгелд, С. Кро, Р. Б. Лоуден, Дж. Страттон, Дж. М. Фредріксон, Б. Хол, Ж.Л. Чін, Е. Шираев, Е. Воліз та інші, які відзначали суперечність деяких морально-філософських положень видатних мислителів епохи Просвітництва, пов'язаних з проголошенням ідей рівності та, одночасно, аполетикою расового рабства. Г. М. Брекен в своїй роботі «Сутність, випадковість та раса» («*Essence, Accident, and Race*»), присвяченій аналізу співвідношення філософії та расизму, висловив думку, що існує зв'язок між емпіризмом та расизмом»[4, р. 81]. У статті Д. Иммерваха та М. Бьорка «Раса та курс сучасної філософії» («*Race and the Modern Philosophy Course*») досліджується період колонізації та конфронтації європейців й інших культур і рас та відповідні наслідки у світосприйнятті раніше монолітних суспільств. У процесі колонізації, європейці зіткнулись з питаннями, на які вони раніше не шукали відповідей: що таке раса, інша культура, «природний стан». Д. Иммервах та М. Бьорк відзначають, що питання, задане в той період «Що таке людська істота?» мало реальні наслідки для поводження з мільйонами африканців та корінних американців[5, р. 21-34]. У монографії під редакцією Е. Воліза «Раса та расизм у сучасній філософії» («*Race And Racism in Modern Philosophy*») досліджено погляди та переконання найавторитетніших філософів та юристів, таких як Декарт, Локк, Гоббс, Спіноза та ін. та висловлено думку, що деякі з їх робіт мали расистські мотиви та, навіть, лягли в основу ідеології расизму[6].

Ескалація расизму та расової дискримінації та дискримінаційної злочинності в усіх кутках земної кулі зумовлює актуалізацію досліджень теоретико-ідеологічних основ становлення та еволюції цього соціального феномену. Метою даної статті є дослідження філософсько-політичних ідей філософів епохи Просвітництва, їх ролі в розвитку концепту рівності та впливу на формування ідеологічних підстав расових теорій.

Оцінюючи з такого боку праці просвітителів, не можна не визнати, що вони надали чималий філософський фонд для обґрунтування ідей панування білої раси. У контексті ідеалістичних оцінок досліджуваного періоду тим більш контрастним видається поєднання історичних умов філософських праць просвітителів, їх власного життя та ідей про рівність. Рабство та работоргівлю, що процвітали в славетну епоху Просвітництва, підтримували та виправдовували найвідоміші теоретики рівності, такі як, наприклад, Т. Гоббс та Дж. Локк; расистські ідеї містились у працях Ж.-Ж. Руссо, І. Канта [7, р.78].

Широко відомо, що видатний мислитель Томас Гоббс (1588 – 1679) здійснив значний внесок у розвиток теорій рівності. «Золоте правило» органічно входить в соціальну систему Т. Гоббса, виступаючи критерієм, що дозволяє встановити, чи дія суперечить природним законам чи ні, і, формуючи негативний, та – тим самим – відмінний зміст Біблійського тексту формулюється так: «Не роби іншому того, що ти не хочеш, щоб зробили тобі». До нього зводяться всі природні закони, і саме вони є «закон всіх людей»[8, р. 164]. Найбільш відомо його робота «Левіафан, або матерія, форма, влада держави церковного та цивільного», опублікована в 1651 р. Роздуми Гоббса про «диких людей у багатьох місцях Америки», що містяться в Левіафані, засновані на етнографічних записях, що були в його розпорядженні. Той факт, що Гоббс називає корінних американців «дикунами», передбачає наявність пресоціальної парадигми існування «диких», нецивілізованих народів, що живуть за межами громадянського об'єднання. Іноді він використовує термін «дикий» з метою показати зв'язок між розпадом соціуму і пресоціальними умовами, зокрема, того, що розпад суспільства в результаті громадянської війни є поверненням до пресоціального стану.

Залишається питання, чому Гоббс проводив відмінність між європейцями і неєвропейцями, чи було його ставлення засновано на ледь прихованих расових забобонах, на яких він сформулював свої погляди на соціальну еволюцію. Незважаючи на відсутність буквальних формулювань, Гоббс вважав неєвропейців «іншими» з культурологічної та цивілізаційної точки зору [9, р. 71].

Б. Холл наводить думку Т.Л. Лотта, якій стверджував, що Гоббс не використовував расові концепції або такі терміни, як «негр» або «африканець» з негативним змістом, маючи на увазі неповноцінність. Він використовує термін «дикуна» в цілому, з нейтральним значенням, що означає «природний стан», для позначення групи людей, які не створили громадянського суспільства. «Тим не менше, навіть без расової складової, термін все ж має негативний зміст, – стверджує Б. Холл. – Дикун не просто відрізняється від людей суспільства. Вони менш розвинені. Таким чином, вони гірше, а тому являють собою нижчу групу людей. Таким чином, залишається фактом, що Гоббс вважав європейців кращими за інших. Ця точка зору не відображає расистську ідеологію, але є очевидно упередженою». Не існувало очевидних або кричущих протиріч між працями і життям Гоббса, вважає Б. Холл. Томас Гоббс писав про природні свободи і рівність людей в часи, коли торгівля африканськими рабами і європейські завоювання Нового Світу були на початковому етапі. Гоббс мало говорив безпосередньо за чи проти цих тенденцій, але, він, швидше за все, санкціонував би першу, паралельно обґрунтовуючи останню. Незважаючи на пояснення або виправдання, на думку Б. Холла, таку людину можна з повним правом назвати расистом[10, р. 47, 54].

Джон Локк (1632 – 1704), англійський філософ і політичний мислитель, автор концептуальної основи конституційного лібералізму – соціального договору, у своєму найвидатнішому творі «Два трактати про правління» виклав свою концепцію природного права. Як й інші теоретики природно-правової школи, Локк виходив з уявлення про «природний стан». Локк, на відміну від Гоббса, вважав, що люди є рівними виключно через те, що вони є дітьми Божими. Таким чином, людина є природно вищою, і ніхто не може керувати один одним. За Локком, «природний стан и станом свободи, але не станом вседозволеності», свобода одного обмежується свободою та правами інших[11, р. 6]. У природному стані, вважав Локк, всі рівні, вільні, мають власність (з появою грошей вона стала нерівною); в основному це – стан світу і доброзичливості. Закон природи встановлює мир і безпеку. Формулюючи «золоте правило», Локк виходив з його позитивного значення, цитуючи Біблейський текст: «всякий повинен поводитися з іншим так, як він хоче, щоб з ним поводитися інші»[12, р. 125]. Передумовою «золотого правила» виступає, згідно Локку, природна, початкова рівність людей. Локк був прихильником теологічної інтерпретації основної рівності. Він виходив з того, що атеїзм неприпустимий, атеїсти повинні бути позбавлені громадянських прав, і що люди повинні мати релігійні переконання та вірити в Бога, щоб між ними можна було встановити принцип основної людського рівності Локківська конструкція «природного права» – це пряма декларація «невідчужуваних прав», сукупність яких вважається основним законом знову заснованого (розумного) громадського ладу[13, р.145 –150, 240].

Дж. Локк, який увійшов в історію одним з найвідоміших вчених-філософів, теоретиків рівності – найяскравіший приклад того, як ідея рівності розходиться з практикою не тільки на рівні людських громад, а й у житті та праці однієї людини. Локк, хоча і висловлював думку, що рабство, у цілому, є огидним, не протестував проти поневолення чорних африканців, навпаки, допомагав у розробці колоніальної політики і навіть написав конституцію рабовласницького штату Південна Кароліна. Більш того, він сам був рабовласником, вклав всі свої заощадження в работоргівлю та підтримував експедиції за рабами компанії *Royal African Company*[7, р.78]. З позиції Локка, раби мають бути виключені з суспільного договору, основи його вчення, тому що метою громадянського суспільства, суспільства соціального контракту, є захист власності. Раби не можуть володіти власністю, тому що, за Локком, вони самі є власністю. Громадянське суспільство визначає право власності; Локк, таким чином, робить, як він сам його назвав, логічний виняток – раби виробляють (створюють), але вони є частиною системи, яка виключена з громадянського суспільства[14, р.185]. Локк вважав, що існують обставини, за яких англійці, особливо англійські джентльмени, можуть бути змушені тримати рабів. За його думкою, кожна людина має вроджену здатність розвивати свій розум та виробництво до того ступеню, коли вона стає достатньо кваліфікованою, щоб користуватись природною свободою, але примітивні народи необхідно опікати, перш ніж їх потенціал може бути реалізований. Локк писав, що щоб «відпустити первісну людину до нестриманої свободи, до того, як вона здобуде розум, щоб направляти себе, необхідно не дозволяти їй користуватись своєю природою, бути вільною». Продовжуючи працювати над дотепер актуальними концепціями соціальної рівності, Дж. Локк присвятив декілька років членству Ради з торгівлі та плантацій у 1696 – 1700 роках, органу, який відповідав за – серед іншого – перегляд законодавства штату Вірджинія та інших колоній. Теорію Локка про рабство як стану війни було підтверджено головною колоніальною проблемою – опором рабів. Локк взяв участь у 372 засіданнях протягом чотирьох з половиною років. Серед величезної кількості документів, які направлялись до Ради, була інформація щодо кодексу рабів Барбадосу 1688 р. – доповідь про змову рабів на острові у 1692 р. та страту 92 рабів разом з чотирма їх ватажками після викриття планів бунту. Локк також розглядав текст Акту Вірджинії 1691 р. «Про покарання біглих рабів», який дозволяв у разі, якщо «негри, мулати та інші раби незаконно відлучаються від своїх господарів і ховаються у невідомих місцях, вбивають свиней або причиняють ушкодження жителям володіння, законно вбивати і знищувати таких негрів, мулатів та інших рабів». Той же Акт, мова якого припускає, що всі «негри» і «мулати» є рабами апріорі, встановлював, щоб жодна не біла (кольорова) людина не могла бути включена до вільного населення колонії, та забороняла неграм, мулатам та індіанцям одружуватись з білими жінками, «щоб запобігти огидній суміші та незаконнонароджуваності, яка збільшиться у володіннях»[15, р. 264-265]. Співіснування таких різних життєвої та наукової позицій Локка є, мабуть, найбільш репрезентативною ілюстрацією епохи Просвітництва, коли позитивне відношення білого соціуму до колонізації і рабства супроводжувалося правовими гуманістичними реформами, які дотепер вважаються найважливішими в історії для розвитку прав людини.

Культовий філософ епохи Просвітництва – Франсуа Марі Аруе де Вольтер (1694-1778) – доволі часто згадується як автор, який у своїх працях заклав підвалини антисемітизму та расизму. К.Н. Еддісон зазначає: «Вольтер, названий «найбільш значимим та сміливим французьким прихильником свободи та толерантності», висловлювався проти рабства, але вірив, тим не менш, що африканці є іншим видом ссавців та змішані з орангутангами. Вольтер, як і Локк та багато інших просвітителів, хто був «проти» рабства, дуже добре розумів його користь. Він декілька років жив в Англії та став шанувальником англійських законів та концептів власності та їх зв'язку з ідеєю свободи. Він багато інвестував в комерцію та торгівлю, які він вважав найбільш важ-

ливими для вільного суспільства. Таким чином він інвестував у підтримання колоніальної системи та рабовласницьких суден[16, р. 46].

Як пише В.Д. Хунд, «Вольтер є одним з найвідоміших філософів, які висловили негативне ставлення до євреїв і негрів, ще тоді об'єднуючи ці два дискурси. У своїй боротьбі проти забобонів, релігії і церкви, Вольтер полемізував у першу чергу, проти іудаїзму. Він звинуватив євреїв не тільки у людських жертвоприношеннях, але й в канібалізмі. Його ступень антропофагії виходить за рамки класичного репертуару анти-іудейських стереотипів і підтверджує низку паралелей із баченням Вольтера інших расових груп. Наприклад, він також вказував на канібалізм народів в Єгипті та «дикунів» з регіону річки Міссісіпі»[17, р. 102]. Вольтер вперше опублікував «Філософію історії» в 1765 р., використовуючи релігійний псевдонім «абат Базен». Досліджуючи цей твір, в якому Вольтер детально аналізував характеристики, властиві різним расовим групам, Р. Бернасконі наводить наступну цитату: «Розумним є визнавати різницю між людьми, які населяють чотири відомі куточки світу. Ні, тільки сліпий може сумніватися, що білі, негри, альбіноси, готтентоти, саами, китайці, американці – це абсолютно різні раси»[18, р. 5-6].

Дж. М. Фредріксон, заперечуючи однозначне віднесення філософів того часу до расистів у сучасному значенні цього терміну, зазначає: «Хоча расові типології вісімнадцятого століття заклали основу для повномасштабного біологічного расизму дев'ятнадцятого, велика частина етнологічної думки Просвітництва залишалась без безпосереднього практичного застосування». Саме праці Вольтера Фредріксон використовує для ілюстрації таких висновків: «Вчений (філософ, письменник) може бути расистом у теорії, але не мати значимого впливу на ріст соціальних упереджень або реальної дискримінації. Цитуючи фрази Вольтера про євреїв та чорних, висмикуючи їх з величезного обсягу його творів, дуже легко можна представити його сучасним радикальним расистом. Але його прями контакти з неграми були вкрай обмежені, якщо існували взагалі. Так, він був антисемітом, що могло бути результатом його негативного досвіду спілкування з єврейським банкірами. Але найбільшу ворожість з його боку викликало християнство, і його напади на іудаїзм були пов'язані, у першу чергу, через його зв'язок з Новим Заветом і релігією, що він надихнув...»[19, р. 61-62].

Одним з найбільш яскравих виразників ідеї рівності епохи Просвітництва був Ж.-Ж. Руссо (1712-1778), який проголосив, що всі люди народжуються вільними. Глибокий слід в історії егалітаризму залишила праця Руссо «Роздуми про походження та основи нерівності між людьми», в якій філософ розмірковує «про рівність між людьми, яку визначено самою природою, і про нерівність, яку встановлено людьми» [20, с. 54]. Погляди Руссо та його однодумців знайшли своє відображення у багатьох конституційних документах і тим самим набули не лише політичного, але й правового значення. У своїй праці «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо трактував ідеал рівності таким чином: суспільний договір «не тільки не знищує природну рівність людей, але, навпаки, замінює рівністю як особистостей і перед законом всю ту нерівність, яку внесла природа в їх фізичне ество, й хоча люди можуть бути нерівні по силі або здібностям, вони всі стають рівними в результаті договору і за правом»[21, с. 167].

У доктрині Руссо та його послідовників свобода і рівність були зведені до поняття політичної свободи, яка була визначена як рівність всіх перед законом. Свобода, як і рівність, розумілася в сенсі формально-юридичному і негативному; закон надавав всім рівність у прояві волі, зрівнюючи їх у визнанні цієї свободи і знищуючи всі обмеження, які суперечать рівності прав. Ці основи були проголошені у Декларації прав та закріплені в Конституції 1791 р. Жан-Жак Руссо у своїх працях багато уваги приділяв розмірковуванню про сутність різних людей, народів, цивілізацій. Більше двох століть після смерті, Руссо до сьогодні широко цитується як винахідник поняття «благородного дикуна», міфічної персоніфікації природної доброти через романтичне прославляння вільного життя дикунів в роботі 1755 р., завдяки якому Руссо став першим, хто закликав до розвитку антропологічної науки про людину. Критика міфу про благородного дикуна однак, є міцною традицією антропологів з моменту виникнення цієї науки, крім того, існує думка, що Руссо не є оригінальним автором теорії благородного дикуна, але, скоріше, найбільш ефективним її просувачем[22, р. 1-2, 4]. Тим не менш, традиційно Руссо вважається її творцем, а проголошені в ній думки більш ніж неоднозначно сприймаються в контексті просування ідеї рівності.

Жан-Жак Руссо відкрито прославляв найбільш ранні етапи людської цивілізації. Руссо, ввівши термін «благородний дикун», стверджував, що люди були по суті добрими, коли вони жили за правилами природи, до виникнення сучасної цивілізації. Ці правила, на його думку, включали чесність, надійність і духовну свободу. На думку Е. Шираєва, коли Руссо неодноразово пропонував: «Давайте повернемося до природи», він не мав на увазі, що люди повинні відмовитися від усіх переваг цивілізації, в тому числі наукових та технологічних досягнень, він хотів усунути забобони та корупцію в суспільстві[23, р. 104-105]. На шляху від благородного дикуна до ідеального громадянина, за думкою Руссо, свобода релігії стала безсумнівно найважливішим досягненням сучасної людини. С. Кро пише з цього приводу: «Ось чому в період, що минув між Данте та Руссо ми можемо з упевненістю сказати, що католицька, «універсальна», «середньовічна», християнська любов була

замінена загальною сучасною любов'ю до свободи, яка включає в себе прихильність людини до тієї чи іншої релігії, віри або секти...»[24, р. 150]. За думкою Ж.Л. Чіна, «міф благородного дикуну припускає, що люди є або зникаючими незіпсованими аборигенами, що залишились від ранніх епох, або «такі, як ми», чи, принаймні, «які хочуть бути такими, як ми». Поверхово цінуючи культурність різних народів, цей міф, ти не менш, не допускає, що культура не є статичною в будь-якому суспільстві та змінюється. Ідеалізуючи корінні групи, міф применшує, або навіть демонізує можливість «освоєння» групи, стимулюючи патронатний протекціонізм, що ускладнює життєздатність груп у більшому суспільстві»[25, р. 142-143].

Пізніше Іммануїл Кант (1724 - 1804), визначний німецький філософ, опираючись на традиції європейського Просвітництва, розвивав їх далі, вкладаючи в основу теоретичної конструкції ідеї про свободу особи та людську гідність. Ці ідеї Кант прагнув об'єднати з розумінням того, що об'єктивною реальністю керує загальна закономірність (природна необхідність). І. Кант стверджував, що люди у своїй поведінці повинні дотримуватися вказівок морального закону. Закон цей називав «категоричним імперативом». Категоричний імператив вимагає від людини завжди і безумовно слідувати правилу: «вчиняй згідно з такою максимою, керуючись якою ти, у той же час, можеш побажати, щоб вона стала загальним законом»[26, р. 55].

Протягом своєї академічної та наукової кар'єри Кант багато писав про походження та характеристики різних рас, розмірковуючи про їх походження, відмінності, майбутні перспективи. Расова філософія Канта є вкрай важливою для вивчення становлення та розвитку антидискримінаційного права, адже, за словами Б. Ісаака, його натуралістична теорія, підтримана іншими вченими, стала основою сучасного расизму[27, р. 76]. Науковий підхід Канта до визначення та розділення людства на різні раси, в історичному контексті та відповідно тому часу стану наукових, релігійних та соціальних переконань є інноваційним та добре аргументованим[28, р. 41-43].

У праці «Про різні людські раси» (яка мала дві основні редакції, 1775 та 1777 років) І. Кант писав, що «негри та білі хоча й не являють собою різних видів людей (так як вони, слід думати, одного походження), але все ж вони є двома різними расами». І далі: «Я вважаю, що достатньо допустити наявність тільки чотирьох рас [людського роду], щоб бути в змозі виявити всі з першого погляду помітні відмінності, що передаються у спадок. Це 1) біла раса, 2) негритянська раса, 3) гунська (монгольська або калмицька) раса, 4) індуська, або індостанська, раса... Саме завдяки прагненню природи до того, щоб довгою низкою поколінь завжди пристосовуватися до даної місцевості, зовнішній вигляд людини сьогодні всюди має свої особливості, що виникли під впливом даної місцевості»[29, р.72]. Неодноразово підкреслюючи домінанту білої раси, як фундаментальної для виникнення інших рас, він писав: «Причина, чому негри та білі мають вважатись основними расами, самоочевидна» пояснюючи це тим, що інші раси є варіаціями суміші білих та чорних. Пізніше Кант повернувся до теорії кліматичних факторів та ідеї про існування чотирьох основних рас [30, р. 360]. У 1788 р., незабаром після публікації своєї «Критики практичного розуму», Кант опублікував роботу, в якій стверджував, що людям з Африки та Індії не вистачає «мотивації для діяльності». П. Кляйнгелд пише, цитуючи Канта: «Без розумових здібностей, щоб бути цілеспрямованими та успішними у північному кліматі, вони ніколи не стають чимось більшим, ніж волоцюгами...». Кляйнгелд продовжує: «На думку Канта, вони [чорні] можуть працювати, але вони не можуть змусити себе працювати. Корінні американці, в свою чергу, – це раса (або, швидше, напів-раса), зупинена у своєму розвитку, тому що їх предки переселилися в інший клімат, перш ніж вони повністю адаптувались до їх попереднього середовища. В результаті корінні американці є слабкими, інертними, «нездатними до будь-якої культури», і вони займають найнижчий рівень расової ієрархії, яку, за словами Канта, ним визначено»[31, р. 92-95]. «Ця раса... стоїть набагато нижче за, навіть, негрів, які займають найнижчий з усіх інших рівнів, які ми визначили як расові відмінності...»[32, р. 133].

Такі автори, як Е. Із, Р. Бернасконі, і Ч. Міллз підкреслюють існування ідеї расової переваги в роботах Канта та її значення для визнання того, що його моральна теорія є меншою, ніж універсалістською. Інші коментатори, наприклад, Р. Лоуден, Т. МакКарті, Т. Хіл і Б. Боксіл, навпаки, вважають, що основна теорія Канта, представлена ним у 1780-х та 1790-х років є істинно універсалістською, але, відзначають, що сам Кант в корені суперечить власній теорії, захищаючи ідею расової ієрархії. Третя точка зору, яку підтримував С. Муту, полягає в тому, що Кант відмовився від расистських поглядів, яких дотримувався в період до написання «Критики чистого розуму» (1781 р.). На думку П. Кляйнгелда, Кант дотримувався ідеї расової ієрархії аж до початку 1790-х років, і що він змінив свою думку перед публікацією роботи «Вічний мир: філософський нарис» (1795 р.)[34]. Безумовно, теорії Канта можна оцінювати з точок зору як історично-контекстуальної, так і сучасної антирасистської. Е. Із приводить таку цитату Канта: «Цей чоловік був чорним з голови до ніг, і це ясно доводило, що все, що він каже – дурість». Цей приклад яскраво ілюструє расову упередженість, притаманну епосі Просвітництва, яка проявлялась в загальній суспільній думці про колір людини, якщо він не є білим, як самоочевидний доказ її нижчих розумових та моральних якостей[33, р. 57]. І ця упередженість панувала в умах навіть найвидатніших та найосвічених вчених того часу.

Л. Голднер зазначає: «Не всі теоретики Просвітництва, що займалися ідеєю «раси», були расистами, деякі використовували цей термін в описовому антропологічному сенсі, без оціночних суджень... З одного боку, західне Просвітництво в широкому розумінні, безперечно, було універсалістським та егалітарним, і тому створило потужну зброю для контраргументів проти будь-якої доктрини расової переваги, а з іншого боку, Просвітництво, як видно з вищесказаного, безперечно дало шлях для народження самого поняття раси»[34].

Існує глибинний причинно-наслідковий зв'язок між сучасним расизмом і расовою дискримінацією в її сучасних формах і виправданням расового рабства, що минає своїм корінням у глибину віків. Слід погодитися з твердженням, що прозвучало в ході дискусії, що відбулася в Комітеті з ліквідації расової дискримінації: «Для більш ефективної боротьби з расизмом і дискримінацією вкрай важливо знову проаналізувати роботу торгівлю і рабство, щоб зрозуміти ту генеалогію, яка пов'язує їх із забобонами, поширеними для виправдання цього злочину проти людяності. Трагізм работоргівлі та рабства та їх наслідків також дає можливість глибше осмислити те, що деякі називають «первородним гріхом гуманізму прав людини». Дійсно, потрібно нагадати, що саме тоді, коли в країнах Європи наступав розквіт філософських ідей Просвітництва, були розроблені жорсткі закони про обмеження прав чорношкірих і теорії переваги білої раси, які дозволяли виправдовувати цей злочин проти людяності з моральної, інтелектуальної та / або юридичної точок зору»[35, п. 28].

Неймовірно, але те, що здається сьогодні очевидним злом, а саме фізичне знищення III Рейхом мільйонів людей виключно через їхню приналежність до певної раси, національності, етнічності або інші ознаки, було підтримано величезною кількістю людей як логічне та виправдане поведіння. Перешкодами на шляху визнання єдності людського роду виступали не тільки одвічні забобони, неприйняття і відторгнення «чужого», а й філософські теорії, авторами яких були, серед інших, класики просвітницької думки, що внесли неоціненний вклад в розвиток ідеї рівності. Втім, вирвані з історичного світоглядного контексту, висловлювання філософів епохи Просвітництва щодо рас та народів не можуть бути адекватно оцінені. Безумовно, просування ідеї рівності і володіння плантаціями, на яких гинули придбані раби, жодним чином не можуть поєднуватися у свідомості сучасної людини. Але будь-яку ідею, концепцію, теорію неможливо досліджувати, а, дослідивши, неможливо зрозуміти поза історичним та соціально-політичним контекстом.

1. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Глобальные усилия, направленные на полную ликвидацию расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости и всеобъемлющее осуществление и принятие последующих мер по выполнению Дурбанской декларации и Программы действий от 19 декабря 2011 года. - Док. ООН A/66/460.
2. Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Совет по правам человека. Четырнадцатая сессия. Доклад Рабочей группы экспертов по проблеме лиц африканского происхождения о работе ее восьмой сессии. (Женева, 12-16 апреля 2010 года). - Док. A/HRC/14/18.
3. Балибар Э. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар, И. Валлерстайн; пер. с фр. под ред. О. Никифорова и П. Хицкого. - Москва: Издательство «Логос», 2004. - 288 с.
4. Bracken H. M. Essence, Accident, and Race / H. M. Bracken // Hermahena. - Winter, 1973. - No. 116.
5. Immerwahr J. Race and the Modern Philosophy Course / John Immerwahr, Michael Burke // Teaching Philosophy. - 1993. - Vol. 16. - No. 1.
6. Valls A. Race And Racism in Modern Philosophy / Andrew Valls. - Cornell University Press, 2005. - 293 p.
7. Eisenstein Z. R. Against Empire: Feminisms, Racism, and the West / Zillah R. Eisenstein. - Zed Books, 2004. - 236 p.
8. Gert B. Hobbes / Bernard Gert. - Polity, 2010. - 183 p.
9. Ward J. K. Philosophers on Race: Critical Essays / Julie K. Ward, Tommy L. Lott. - John Wiley & Sons, 2008. - 336 p.
10. Hall B. Race in Hobbes / Barbara Hall // Race and racism in modern philosophy; Ed. by A. Valls. - Cornell University Press, 2005. - 293 p. - P. 43-57.
11. Erckel S. Classical Social Contract Theory / Sebastian Erckel. - GRIN Verlag, 2009. - 28 p.
12. Okeja U. B. Normative Justification of a Global Ethic: A Perspective from African Philosophy / Uchenna B. Okeja. - Lexington Books, 2012. - 168 p.
13. Waldron J. God, Locke, and equality : Christian foundations of John Locke's political thought / Jere-my Waldron. - Cambridge University Press, 2002. - 263 p.
14. Stratton J. Writing Sites: A Genealogy of the Postmodern World / Jon Stratton. - University of Michigan Press, 1990. - 339 p.
15. Blackburn R. The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800 / Robin Blackburn. - Verso, 1998. - 602 p.
16. Addison K. N. We Hold These Truths to Be Self-Evident...: An Interdisciplinary Analysis of the Roots of Racism and Slavery in America / Kenneth N. Addison. - University Press of America, 2009. - 492 p.
17. Hund W. D. Racisms Made in Germany / Wulf D. Hund. - LIT Verlag Münster, 2011. - 229 p.
18. Bernasconi R. The Idea of Race / Robert Bernasconi. - Hackett Publishing, 2000. - 213 p.
19. Fredrickson G. M. Racism: A Short History / George M. Fredrickson. - Princeton University Press, 2011. - 224 p.
20. Rousseau J. J. Discourse on Inequality: On the Origin and Basis of Inequality Among Men / Jean-Jacques Rousseau. - The Floating Press, 2009. - 117 p.
21. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Жан-Жак Руссо; Пер. с фр. А.Д. Хаютина и В.С. Алексеева-Попова. - Москва: КАНОН-Пресс, 1998. - 416 с.
22. Ellingson T. J. The Myth of the Noble Savage / Terry Jay Ellingson. - University of California Press, 2001. - 445 p.
23. Shiraev E. A History of Psychology: A Global Perspective / Eric Shiraev. - SAGE, 2010. - 560 p.
24. Cro S. The Noble Savage: Allegory of Freedom / Stelio Cro. - Wilfrid Laurier Univ. Press, 1990. - 182 p.
25. Chin J. L. The Psychology of Prejudice and Discrimination: Disability, religion, physique, and other traits / Jean Lau Chin. - Greenwood Publishing Group, 2004. - 304 p.
26. Stent G. S. Paradoxes of Free Will / Gunther Siegmund Stent. - Philadelphia: American Philosophical Society, 2002. - 284 p.
27. Isaac B. H. The Invention of Racism in Classical Antiquity / Benjamin H. Isaac. - Princeton University Press, 2006. - 563 p.
28. Eigen S. The German Invention of Race / Sara Eigen, Mark Joseph Larrimore. - SUNY Press, 2006. - 221 p.
29. Baum B. D. The Rise and Fall of the Caucasian Race: A Political History of Racial Identity / Bruce David Baum. - NYU Press, 2006. - 342 p.

29. Baum B. D. *The Rise and Fall of the Caucasian Race: A Political History of Racial Identity* / Bruce David Baum. – NYU Press, 2006. – 342 p.
30. Elden S. *Reading Kant's Geography* / Stuart Elden, Eduardo Mendieta. – SUNY Press, 2011. – 382 p.
31. Kleingeld P. *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Ideal of World Citizenship* / Pauline Kleingeld. – Cambridge University Press, 2011. – 216 p.
32. Louden R. B. *Kant's Human Being: Essays on His Theory of Human Nature: Essays on His Theory of Human Nature* / Robert B. Louden. – Oxford University Press, 2011. – 256 p.
33. Ashcroft B. *Caliban's Voice: The Transformation of English in Post-colonial Literatures* / Bill Ash-croft. – Taylor & Francis, 2009. – 202 p.
34. Goldner L. *Race and the Enlightenment, Part II: The Anglo-French Enlightenment and Beyond* / Lor-en Goldner // *Race Traitor*. – 1999. – № 10. – P. 47 – 65.
35. Организация Объединенных Наций. Комитет по ликвидации расовой дискриминации. Семьдесят восьмая сессия. Краткий отчет о 2080-м заседании 7 марта 2011 года. – Док. ООН. CERD/C/SR.2080.

The Age of Enlightenment in the Western Historiosophy of the Concept of Human Rights: Ideals of Equality and Racism Apologetics (Summary)

The Age of Enlightenment is one of the most important periods of the human rights institute formation and development. During this period, the natural law theory develops, and the importance of equity and equality concepts gradually increases. The thinkers of the time - philosophers, writers, and lawyers paid exceptional attention to the study of the ideological and evolutionary basis of factual inequality, the social elements of which led to revolutionary events and resulted in an epochal overturn in relation to the fundamental tenets of social life. It is significant that the philosophers-enlighteners' ideas regarding the relationship within the «state»-«human being» institute have maintained their relevance up to our days. The concept of equality suggested by the philosophers-enlighteners, having a content different from its modern equivalent, became the basis of the international legal concept of non-discrimination.

In the context of enthusiastic appreciations of the studied Age of Enlightenment the combination of historical conditions in which the enlighteners carried out their philosophical research, with their own lives and ideas of equality are rather controversial at a glance. Such famous equality ideologists as John Locke, Thomas Jefferson, and Thomas Hobbes supported and authorized slave trade. Immanuel Kant was overtly writing about the racial hierarchy and the natural genesis of the conscious incapacity of «lower» races. The works of Russo and Voltaire contained racist ideas. Characteristically, the great scholars of the Enlightenment period were bringing scientific foundation under any suggested racist theory. Having assessed the enlighteners' works from this point of view, one should emphasize their impact on the development of the XIX century racism, as they have provided a considerable philosophical foundation in favor of the idea of supremacy of the white race.

Pulled out of its historical context - i.e., the lack of scientific knowledge, the prejudices of the previously mono-racial medieval European society, - the racist statements made by the Enlightenment scholars have gained a different interpretation in a different period of human history, which was known for the unprecedented Nazi cynicism and the cruelty of the III Reich. Certainly, the promotion of equality and the ownership of plantations on which purchased slaves were being killed can in no way go together in a modern person's mind. Nonetheless, no idea, concept, or theory can be studied, or understood when studied already, out of their historical, socio-political and ideological context.

Davorin Lapaš

SOME REMARKS ON THE ROLE OF META-JURIDICAL SANCTIONS IN THE PROTECTION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS - CAN MORALITY PROTECT LAW?

The article deals with the relation between international law and morality, particularly on the level of their secondary norms containing sanctions. Due to the interference of these normative systems in protecting often the same values, international law can sometimes rely upon international morality to ensure efficacy of its legal norms, particularly when international legal order is not able to do it. However, international morality will react against the wrongdoer who has breached international law only provided that the same wrongdoer has violated international moral norm as well.

Keywords: international morality, sanctions, international law, efficacy

1. An Overview

The 1930s were quite dramatic years for the international community, as well as for international law. It was the period preceding the WWII, the cataclysm that the world had never seen before. On March 11, 1932, after the Japanese invasion of China, the Assembly of the League of Nations adopted the resolution calling for the non-recognition of any situation, treaty, or agreement which may be brought about by means contrary to the Covenant of the League and obligations of the Pact of Paris of 1928¹.

The Japanese aggression was undoubtedly an act contrary to international law. However, the reaction of the League of Nations included nothing more than a call for non-recognition of the illegal situation, while the sanctions against the aggressor, provided in Article 16 of the League's Covenant, was not applied due to the confrontations among the Member States on the eve of the WWII².

However, it was neither the first, nor the last time that an internationally wrongful act was faced only with the condemnation of the international community, without any legal sanction. After all, even nowadays many examples can be found where the UN General Assembly, being unable to impose the obligatory sanctions against the wrongdoer, as provided in Chapter VII of the UN Charter, has just expressed the non-recognition of the illegal situation and its consequences, having deplored its victims, while the Security Council had failed to react, mostly due to the opposite interests of its permanent members. Are these «moral», i.e. meta-juridical sanctions just a means to alleviate the UN consciousness faced with the flagrant breach of international law?³ Are they an attempt to transpose the reaction to the wrongfulness from the legal to another, less determined normative system, such as the religious system in the past, or morality? Or, on the contrary, can such meta-juridical sanctions find their place in a symbiosis with much more determined, although not necessarily more efficient, sanctions of contemporary international law?

In this paper we will try to examine the place and role of these meta-juridical, particularly moral sanctions in the protection of international legal norms.

2. Sanction as a Connection between Normative Systems

«And the Lord spake unto Moses, saying: (...) And he that blasphemeth the name of the Lord, he shall surely be put to death, and all the congregation shall certainly stone him: as well the stranger, as he that is born in the land, when he blasphemeth the name of the Lord, shall be put to death.» (Leviticus 24:13, 16).

DAVORIN LAPAŠ,

LL.M., Ph.D, Professor of Public International Law at the University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Public International Law, Zagreb, Croatia; Individual member of the ILA (Croatian branch), Honorary Secretary of the Croatian Society of International Law; Member of the Croatian Academy of Legal Sciences; Arbitrator alternate at the Court of Conciliation and Arbitration within the OSCE

This norm, as well as its sanction, has undoubtedly posed myriads of questions: which normative system such norm and its sanction belong to? Why the Lord entrusted the efficacy of “its” norm to the amorphous, not always obedient community, i.e. why did he not impose his divine sanction directly on the wrongdoer, as he used to do it in the numerous Biblical events? Following the generally accepted distinguishing between the religious, moral and legal normative systems⁵, we will undoubtedly recognize their interferences, not only because their subjects overlap, but also for the fact that they often protect the same social values. This being so, we could hardly determine to which normative system particular norm belongs, if we did not rely upon the criterion of its author. Thus, the author of a primary religious norm will always be «God» (or any other eschatological authority). Moral norms will be created directly by the social community⁶, while the author of the legal norm will necessarily be the legislative organ of the legal system, i.e. the organ provided with the law-making capacity. This being so, these norms will appear in the different «formal» sources: they can be found in the «holly scripts», customs, or embodied in the legal acts, statutes and conventions. Although legal and moral norms, particularly having in mind international law, share the same origin – the (international) community – formally they differ a lot. While a moral norm, as we understand it here, appears as a generally accepted behaviour within the community (*ethos*)⁷, legal norms are usually much more determined, and therefore sometimes understood as a derivation of the moral norm. This being so, the antinomies between them are not very frequent since the legal norms usually try to find their very foundation in the moral norm, presenting themselves as its reflection for the sake of their own efficacy. Thus, the relation between the amorphous community and the legal order can be compared with the one between the moral and legal norm. Even if they protect the same value, which often happens, they will do that with a different intensity, and with a different preciseness and organization⁸. Of course, one could ask the question about the means by which these normative systems protect the efficacy of their norms. Although some authors denied the existence of sanction within the moral system⁹, having considered the coercion as a monopoly of legal system¹⁰, one should not neglect Duguit’s definition of sanction as a «collective reaction»¹¹, as well as Scelle’s understanding of sanction as imminent to the very notion of the society¹². Understood this way, it seems acceptable to conclude that every legal system is provided with sanctions, of course adjusted to its needs. Thus, the coercion imminent to the very notion of sanction in every normative system will always be commensurate to its purpose – the protection of the endangered norm and the social value protected thereby, through the violation of some regularly protected right of a wrongdoer as «*malum passionis quod infligitur ob malum actionis*»¹³.

Having in mind that the notion of sanction implies the reaction of a normative system through its organs, one can doubt whether the moral system can be provided with sanctions at all, taking into account its decentralized character. However, one should not forget that even the so-called horizontal, non-hierarchical normative systems like morality or international law, also have their own general «organs», i.e. the (international) community or, as the Biblical verse has mentioned, «*all the congregation*». On the other hand, in these horizontal normative systems, sanction is rarely realized through the community in whole. Much more often it will be «entrusted» to the part of the community or even to its particular member. However, such sanction deserves to be considered as a reaction of the normative system, as far as it is subjected to the «control» of the system itself, i.e. as far as the excess in its application could be qualified by the community as another wrongful act subjected to a new sanction.

Furthermore, one can ask whether the moral sanction is really the only means left to the moral system to protect its norms. If «all the congregation» really stone the blasphemer in the above-mentioned Biblical story in order to protect the breached religious norm, what will be the normative nature of that execution? Would it be a religious, moral, or even a legal sanction of a theocratic state for instance? The answer to this question will be possible only if we find another criterion to determine which normative system a given sanction belongs to.

If we define sanction as a *punitive* reaction of a normative system to the breach of its norm it will be easy to conclude that sanction belongs to the normative system which protects the wrongdoer’s right affected by such sanction. Similarly, we could conclude that sanction belongs to the normative system which the primary norm protected by that sanction belongs to. On the other hand, sanction can be considered as a part of the normative system which the secondary norm containing that sanction belongs to. Although all these criteria, due to the above mentioned interferences between the normative systems, will be mostly acceptable sometimes however we will be faced with the different situations. Thus, for example, in spite of the fact that every legal system protects the moral integrity, honour and reputation of its subjects it will never be able to affect these values by its sanctions directly. Belonging to the moral system, these values can be neither given, nor deprived by law itself. Even if the legal sanction sometimes seems to affect these values, it will do it indirectly through its influence on morality. Of course, if the law and morality are in harmony, this process will be almost unperceivable but in the case of antinomy between them the law will be powerless¹⁴. Although the sanction affecting the wrongdoer’s honour and reputation can sometimes figure as a legal one, by its nature it will always belong to the morality since only the community, and not an organ of the legal system, can really apply it, i.e. affect these values for the wrongdoer.

With regard to the fact that law usually tries to achieve the «blank support» of morality by qualifying every breach of the legal norm as an immoral act, the above mentioned interferences between law and morality are very

usual. This being so, the moral sanctions can seem as very appropriate means to protect the efficiency of the legal norms. However, as we have already said, the morality from its part does not necessarily appear as «a tool» of law. The moral system acts according to its own logic and aims. Therefore, its conjunction with law is just a possibility but not a rule without exception. After all, even the Roman law maxim can prove it saying: «*Non omne quod licet honestum est.*»¹⁶ This being so, the condemnation declared by the legal system can be nothing more than a dead letter if it will not be accepted and applied by the community as an «organ» of the moral system which such sanction really belongs to.

On the other hand, the community will never apply such sanction just because the legal system requires it. The moral system will act only if it has its own interests, i.e. if the wrongdoer who committed the illicit act, breached the norm of morality as well. In these circumstances, by applying the moral sanction the community will also protect indirectly the legal norm but only due to the fact that the moral and legal primary norm overlap in their content. Therefore, we approach to the conclusion that sanction does not necessarily belong to the normative system whose primary norm is protected by it, but on the other hand, every sanction necessarily protects the primary norm of the normative system which it belongs to. This being so, every sanction necessarily affects the rights regularly protected by the normative system which it belongs to, but on the other hand, sanction neither necessarily belongs to the normative system which protects the rights affected by it, nor all the rights protected by a given normative system are necessarily affectable by its own sanctions. As we have earlier mentioned, the honour and reputation, although being the values protected by the legal norms, can be affected only by the moral sanction. Even if the sanction is proclaimed by a court, the United Nations, or any other legal authority, its real sender will always be the community who can truly fulfil its purpose. Understood this way, we can finally conclude that sanction always belongs to the normative system whose organ is really able to apply it, i.e. to violate the wrongdoer's right affected by that sanction¹⁷.

However, the above mentioned criterion includes two elements of sanction: its sender and its purpose. While the senders belonging to the different normative systems are quite easy to distinguish, the overlapping of values protected by the primary norms of these systems and the rights of their addressees is enormous. The discrepancy that can arise between these norms, rights guaranteed by them and sanctions which protect their efficiency is almost neglectable comparing with the earlier mentioned interferences between the normative systems in general. Thus, for example, the Biblical blasphemer could be deprived of its right to life equally by God, «*all the congregation*», or by the organ of the legal system, since that right has been protected by the religious¹⁸, moral and legal norm. On the other hand, there is no much doubt that his act was at that time the breach of the norms of all these normative systems prohibiting the blasphemy. Therefore, the moral sanction should not be limited only to the condemnation since morality itself is not limited to the protection of the honour and reputation. The moral system protects the other values such as life or physical integrity which can be affected by the community's moral sanctions as well, just like in our Biblical story¹⁹. This being so, the moral sanction does not have just a psychological effect²⁰, equally as the religious sanction does not affect only on the eschatological level²¹. Of course, there is no doubt that the moral condemnation or «the everlasting punishment» (Matthew 25:46) are exclusive sanctions of the moral and religious normative system as they really can be applied only by «the community» or by «God» as the «organs» of these systems. However, as observed above, due to the interferences between these normative systems, the violation of the same wrongdoer's right sometimes can appear as the sanction belonging to all these normative systems as far as it means the reaction of the system to the wrongful act, embodied always in the violation of the right guaranteed by the primary norms of that system. The stoning of the Biblical blasphemer appeared here undoubtedly as the moral sanction applied by «*all the congregation*» as the reaction to the violation of the moral norm prohibiting blasphemy. After all, such sanction violated the blasphemer's right to life regularly guaranteed by the primary norms of the moral system. However, one could ask, has the blasphemy not been primarily the violation of the religious norm? Finally, the stoning was decided by the Lord, so it could seem that «*all the congregation*» was just acting in His name. Anyhow, this relation is not that simple. Although the blasphemy has undoubtedly been the violation of the religious norm protected by the death penalty provided by the Lord himself, «*all the congregation*» applying that sanction did not act as a mere executor of the divine sanction. On the contrary, taking into account the interference between the religious and moral system the Lord actually delegated the sanctioning to «*all the congregation*», as His name had been the value protected equally by the primary norms of both systems. By contrast, if the moral norm or its sanction had been different, the Lord's order would have been a dead letter. After all, the proof for that can easily be found. Despite this order for all the Jewish and even Christian communities in the world has never been revoked by the Lord, their moral systems today would hardly apply against the blasphemer anything more than a condemnation, while the legal systems on the other hand are usually not very interested in the protection of the Lord's name.

However, it could be worth asking what would happen if the community applied the same Biblical sanction today despite the antinomy with the legal norms of a secular state. There is no doubt that every legal order tends to have the monopoly over the use of force among its subjects. This being so, it will aloud the application of the sanction belonging to another normative system only if it happens out of the sphere of its interest. Thus, in order to achieve

and preserve such monopoly, the legal system will act by repression applying its own sanctions against the sender of the «illegal» sanction belonging to another normative system. Equally, the legal system will try in the same time to influence upon the moral system in order to proclaim «the private justice» as immoral. Anyhow, these efforts sometimes are less successful. The antinomy between the law and morality could sometimes even jeopardize the efficiency of the legal system leaving it powerless before the morality. In this situation the legal system, usually being aware of the need for support within the community, will hardly recognize the existence of such antinomy. If such moral (or religious) sanction has already been applied contrary to the requirements of the legal order, the later will probably try to «absorb» it mostly in two ways: it can «approve» and justify it *ex post facto* as a «legitimate» reaction of the community against the «wrongdoer»²², or simply ignore it as a sanction by giving it some other qualification or explanation²³.

However, the interference between normative systems concerning the application of their sanctions does not necessarily have to be so dramatic. As we have already mentioned, one normative system will sometimes simply decide to delegate sanctioning for the breach of its primary norm to another normative system, of course if both of them protect the same value by their primary norms. This being so, the sanctioning normative system will, in the same time, protect its own primary norm as well as that one belonging to the delegating system. Such delegation will take place primarily if the delegating normative system is not interested enough to apply its own sanction against the wrongdoer. On the other hand, one normative system can leave the sanctioning to another which is expected to protect the endangered value more efficiently. Finally, the reason for such delegation can also be the inability of the delegating normative system to impose its own sanction upon the wrongdoer. As we will see later, such situation will quite often explain the relation between the moral and legal sanctions that has existed within the international community through the centuries, proving in the same time the untenability of the exclusive voluntaristic perspective in (contemporary) international law²⁴.

3. Meta-judicial Sanctions and International Law

Although international law, just like any other legal system, will not always easily admit the presence of meta-judicial sanctions within the sphere of social relations subject to its regulation, these sanctions (moral and even religious) have been supporting the efficiency of international legal norms for centuries. The need for such support has often been proportionate to the inability of international legal system to protect its primary norms by applying its own sanctions. Having in mind the earlier mentioned horizontal, non-hierarchical character of that legal system whose subjects provided with sovereignty generally have no authority above them except by their own consent, it does not seem hard to imagine that the application of its own *legal* sanctions has sometimes been impossible. In these situations international law has relied upon the sanctions belonging to other normative systems in order to protect its primary norms. Of course, as noted earlier, the result of such delegation has always been dependent on the interest of the delegated normative system to protect thereby its own values.

Be that as it may, one of the earliest known examples in the history of international law can be found in the Peace Treaty between the Egyptian pharaoh Ramses II and the Hittite king Hattusili III, concluded in 1278 BC. Since the war between two kingdoms was ended without the winner, the efficiency of the Treaty provisions aiming to regulate the future relations between them could not rely on anything else than the religious, eschatological sanctions, even despite the different «pantheon» of the two nations. Thus, the contracting parties stipulated: «They who do not observe the words that are in this silver tablet, the great gods of the country of Egypt as well as the great gods of the country of Hatti will exterminate their houses, their country and their servants.»²⁵ There is no doubt that the application of such sanction lies beyond the power of any legal order, either of the contracting states, or of the international community. Although its content was not necessarily eschatological, its application was actually delegated from international legal system to the religious system, primarily because of the inability of the former to ensure the efficacy of that treaty by its own legal sanctions, due to the balance of power between the two states.

Such examples of delegation from the legal to religious normative system are not to be found in very distant past only. Thus, for example, it is worth mentioning that the Convention of Constantinople of 1888 on the free navigation of the Suez Maritime Canal begins with the words: «In the name of the omnipotent God...»²⁶

On the other hand, the international legal system nowadays much more often relies upon the international morality and consequently upon the moral sanctions in the protection of its primary norms. What is more, some authors consider the moral sanctions being a part of international legal order²⁷. However, their understanding of these sanctions sometimes differs a lot. Some of them, for instance, define moral sanctions in a restrictive way – as those applicable exclusively by the community in general, such as the regret, disappointment, condemnation, or social isolation of the wrongdoer²⁸. Consequently, such understanding situates the moral sanctions in the exclusive sphere of moral relations excluding implicitly any possibility of collision between legal and moral secondary norms.

Similarly, there are authors who define moral sanctions according to the criterion of their sender and not according to their content. For these authors, in spite of the possible interferences between moral and legal sanctions regard-

ing the wrongdoer's rights affected by them, international moral sanctions has always been «the unorganized reaction on the part of public opinion» to the breach of international moral norm²⁹. These sanctions, of course, can sometimes protect the primary norm of international law, but only provided that such a norm protects the same social value as the moral norm primarily protected by such sanction. However, despite these interferences, the difference between international moral and legal sanctions will always be proportionate and analogous to that which exists between international law and morality.

At any rate, despite their different nature, the moral sanctions have followed international law for centuries. Thus, Brück noted the existence of moral sanctions in relations among the city-states in the ancient China in the 7th century BC, as well as among the ancient Greek city-states³⁰. On the other hand, the process of intensification of international relations in the last century followed by the appearance of different international subjects has formed the global international community whose moral sanctions today undoubtedly coexist with those belonging to the international legal order³¹. This being so, one should not be surprised that international law sometimes rely on international moral sanctions in the protection of its own primary norms. As we have earlier mentioned, such delegation of sanctioning from one normative system to another can be motivated by different reasons.

Sometimes international law will leave the sanctioning to international morality believing that the moral sanctions could protect the value endangered by the illicit act more efficiently than its own legal sanctions. The UN General Assembly sometimes, for example, proclaiming the condemnation of some state's behaviour, tries to mobilize the world public opinion in order to make a moral pressure on that state to change its policy³². Sometimes, however, such moral sanctions precede the application of international legal sanctions (e.g. imposed by the UN Security Council), of course provided that the former have not been successful. Thus, the UN General Assembly in its resolution 65/241 of March 21, 2011 strongly condemned «the ongoing systematic violations of human rights and fundamental freedoms of the people of Myanmar» (par. 1) calling upon the Government of Myanmar to change its policy. Although the General Assembly expressed its «grave» and «deep concern» about the human rights conditions in that country, the UN has not decided to apply anything more than moral sanctions relying upon the international community to condemn the violations of human rights protected in the same time by both, international legal and moral norms. However, sometimes the moral condemnation will not be sufficient to protect the international legal norm. Thus, for example, after the UN Security Council in its resolution 181(1963) had expressed its strong deprecation of «the policies of South Africa in its perpetuation of racial discrimination *as being inconsistent with the principles contained in the Charter of the United Nations and contrary to its obligations as a Member of the United Nations*» (stress added), faced with a poor efficacy of such moral sanction it decided to apply the comprehensive economic sanctions against that country (according to Art. 41 of the UN Charter) in order to make it cease the illegal situation³³. Similarly, the condemnation of «the gross and systematic violations of human rights, including arbitrary detentions, enforced disappearances, torture and summary executions» in Libya declared in the Security Council resolution 1973(2011) did not suffice and had to be accompanied by the military measures establishing the No Fly Zone in the airspace of the Libyan Arab Jamahiriya under Chapter VII of the UN Charter.

On the other hand, international moral sanctions sometimes appear instead of international legal sanctions as a consequence of inability of international legal order to protect its primary norm by its own legal sanctions. In the UN practice these examples are not rare. Thus, for example, we can recall the UN General Assembly resolution 41/38 of November 20, 1986 having condemned the US military attack against the Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya on April 15, 1986 declared as «a violation of the Charter of the United Nations and of international law (par. 1)³⁴. On the other hand, it is also worth mentioning the UN General Assembly resolution 36/34 adopted on November 18, 1981 after the Soviet invasion on Afghanistan, calling for «the immediate withdrawal of the foreign troops from Afghanistan». Of course, in both situations declaring such condemnations or other moral sanctions was the only possible reaction of the UN to the breach of its legal norms since the application of the legal sanctions provided by Chapter VII of the UN Charter against the two permanent members of the Security Council was practically impossible. Also, some other examples of moral sanctions declared by the UN General Assembly can be mentioned here as well, such as the condemnation of the «willful refusal of the Governments of Bulgaria, Hungary and Romania to fulfill their obligation under the provisions of the Treaties of Peace to appoint representatives to the Treaty Commissions, which obligation has been confirmed by the International Court of Justice»³⁵, or the condemnation of Israel for the occupation of «the Palestinian Territory including Jerusalem» as well as for the «acts of violence, especially the excessive use of force against Palestinian civilians, resulting in injury and loss of human life»³⁶. Enjoying the support of some of the Security Council permanent members, none of these countries could be targeted by the UN legal sanctions as provided by Chapter VII of the UN Charter. Therefore, the UN legal system had to rely again upon the international morality.

On the contrary, international legal system, in spite of the existing breach of its primary norm and even the possibility to target the wrongdoer by its own sanctions, sometimes just declares a moral sanction delegating the sanctioning to international morality, but this time due to the lack of interest for the endangered value. Thus, for exam-

ple, in spite of the fact that respect for human rights has been included among the Purposes and Principles of the United Nations as provided in Article 1, paragraph 3 of the UN Charter, the General Assembly for example in its resolution 59/184 of March 8, 2005 although explicitly recognizing the states' responsibility in the promotion and protection of human rights, expressed just a «concern at the negative impact of international financial turbulence (...) on the full enjoyment of all human rights (...)».

However, there are situations when international legal order will proclaim a moral sanction reacting to the breach of international moral norm, in spite of the fact that thereby no international legal norm has been violated. Such a sanction, however, will never be anything more than an attempt of the legal system to prove its unanimity with morality. As an example of such quasi-delegation of sanctioning between international legal and moral system one can recall the EU's condemnation of Austria in 2000 for the participation of Jörg Haider's extreme right-wing party FPÖ in the Government³⁷, although Austria thereby did not violate any legal obligation.

On the other hand, the relation between international law and morality will sometimes seem harmonious just on the surface, though viewed from the within, the international legal order will try just to attenuate the collision it has faced with due to the antinomy between the secondary norms of these two normative systems. Consequently, sometimes the «moral reasons» will be used to justify the «private justice» contrary to the requirements of the legal order which by definition has tried to eradicate it. However, faced with the reality of international relations, the international legal system (e.g. the UN law) will sometimes justify *ex post facto* such illegal «private justice», mostly in order to draw a veil over its weakness before a «pre-legal logic» of morality. Thus, for example, the NATO's illegal, by the UN Security Council non-approved military action against Federal Republic of Yugoslavia in 1999 presented as a humanitarian intervention, has soon been convalidated by the Security Council resolution 1244(1999) of June 10, 1999. Although there was no doubt that the UN authority had been simply ignored by the NATO countries contrary to the provisions of Chapter VIII of the UN Charter³⁸, the Security Council thereby obviously tried to attenuate such a collision between the UN law and the alleged moral imperative justifying «humanitarian intervention» even in the form of «private justice», in order to keep pretending its authority over (the most powerful) UN member states. Similarly, the undoubtedly illegal action of the U.S. military forces in Pakistan in May 2011 resulting with the assassination of the Al-Qaeda leader Osama bin Laden has not provoked much reaction within the UN legal order, in spite of the fact that «the territorial integrity or political independence of any state» has been protected by Article 2 paragraph 4 of the UN Charter, which provision is usually considered as having a peremptory character. Thus, the UN Secretary General Ban Ki-moon told reporters that «the death of Osama bin Laden (...) is a watershed moment in our common global fight against terrorism»³⁹, while on the other hand, within the EU, in spite of its great concern for human rights that could be affected by the UN Security Council sanctioning resolution (e.g. by freezing of the funds and other financial assets of the individuals associated with Osama bin Laden)⁴⁰, such extrajudicial execution was mostly commented by the words: «Justice has been done»⁴¹.

However, the above mentioned NATO illegal unilateral use of force in 1999 has been faced with the strong condemnation within the international community. Some of the world biggest and most populated countries like China, India and Russia, many non-aligned countries⁴², as well as a significant part of international law doctrine did not support such violation of the UN Charter in the name of «international morality»⁴³. What is more, even the very notion of humanitarian intervention has thereby lost some of its credibility, having soon been presented under the new-coined name – «the responsibility to protect» (R2P)⁴⁴. Thus, obviously, not only the UN General Assembly, but also states themselves, as well as the international law doctrine can appear as the voice of international morality sending the moral sanctions against the wrongdoer. After all, one can ask if such moral condemnation of unilateral use of force contrary to the UN Charter had lacked, would have it not been repeated in the recent case of Libya? Or, if the unilateral illegal use of force in Afghanistan in 2001 and Iraq in 2003 had not been strongly condemned in international community, would we have already been witnesses of the similar attack on Iran or North Korea? Thus, one could almost ironically remark here that the moral sanctions are sometimes able even to protect law against morality itself.

Besides, one of the important senders of international moral sanctions today are (international) non-governmental organizations. These organizations participate actively in the so-called phase of implementation of the international law instruments⁴⁵, particularly in the field of human rights law and environmental law mobilizing the world public opinion and pointing out at the non-compliance with these instruments, sometimes even when such instruments create only the «soft-law», i.e. the moral obligations.

Be that as it may, moral sanctions, particularly those targeting the honor and reputation, are aimed primarily at shaming the wrongdoer⁴⁶, but sometimes also at supporting its opposition. This being so, the moral sanctions have often been used as a means of the states' policy as well. Therefore, one should not be surprised that moral sanctions are sometimes understood very extensively even in the doctrine. Thus, for example, according to Ness, when the Australian Department of Defence instructed its personnel not to accept an invitation by the Chinese Embassy in Canberra to celebrate the anniversary of the founding of the Chinese People's Liberation Army on July 31, 1989, this was a kind of moral sanction as a condemnation of the Beijing government for the CCP's use of force against unarmed

demonstrators in June 1989⁴⁷. Similarly, the Nobel Peace Prize award to the Dalai Lama, the spiritual and political leader of the Tibetan people, could also be understood as a moral sanction intended to exert moral pressure on the Chinese government⁴⁸. After all, earlier Nobel Peace Prizes to Andrei Sakharov, Archbishop Desmond Tutu, Lech Walesa, as well as to Amnesty International made clear the human rights concern not only of the Awards Committee⁴⁹, but also the moral condemnation of the regimes that breach these rights.

However, some authors express their scepticism about the impartiality of moral sanctions. Thus, as Leben pointed out, the world public opinion as the real sender of international moral sanctions sometimes can be manipulated and this would necessarily put its impartiality in question⁵⁰. In addition, one can remark that the international community today still has not achieved the cohesiveness which could ensure not only the impartiality, but also the efficacy of its sanctions⁵¹. After all, as Brück noted, the world public opinion is not necessarily the unique category⁵². On the contrary, it is significantly shaped by the world media whose impartiality has never been out of question⁵³.

On the other hand, some authors have been convinced in the efficacy of moral sanctions relying upon their presumed certainty, of course provided that the given value has been protected in the same time by both, international legal and moral norms. Thus, as Brierly pointed out: «For whereas an individual law-breaker may often hope to escape detection, a State knows that a breach of International Law rarely fails to be notorious; and whereas again there are individuals so constituted that they are indifferent to the mere disapproval, unattended by pains and penalties of others, every State is extraordinarily sensitive to the mere suspicion of illegal action.⁵⁴»

Be that as it may, we can conclude that international moral sanctions sometimes can appear as the efficacious means in the protection of international legal norms, but on the other hand, conferring the efficacy of international legal norms only to the sanctions of international morality would undoubtedly be much more than these sanctions are able or even willing to do. Although, as we have seen, moral sanctions protecting their own primary moral norms provide the same protection to the legal norms protecting the same social value, these sanctions belong to another normative system – international morality which acts independently, according to its own logic and interests. These normative systems can, of course, by their symbiosis enhance the efficiency of each other, but it will always happen only as a consequence of general, meta-juridical principles that rule the community which these systems exist for.

4. Concluding remarks

The relation between the religious, moral and legal system in every society, as well as in the international community has always been extremely complex. The interferences between these normative systems, even on the level of their primary norms, undoubtedly deserve much more attention than this paper could give⁵⁵. Anyhow, the interference of the normative systems on the level of their secondary norms, which has been in the focus of this paper, is not less intensive at all. Sometimes international legal order for the lack of interest to apply its own sanction against the wrongdoer, or more often because of the inability to protect its own primary norm by imposing its own *legal* sanctions, «imposes» the moral sanctions relying upon the international morality (equally as it used to rely upon religious sanctions in history) to react to an internationally wrongful act. However, such reaction can be understood as nothing more but an appeal to another, independent normative system – international morality – which these moral sanctions really belong to. This being so, international morality will react against the wrongdoer who has breached international law only provided that the same wrongdoer has in the same time violated an international moral norm as well. In this regard, international law and international morality will be exactly in the same relation as law and morality within any community. Law will always try to ensure the monopoly of coercion although not always with success while, on the contrary, it will not necessarily be interested in regulation of all kinds of social relations with its norms, and even less in protecting them with its own legal sanctions. Therefore, the symbiosis between (international) law and morality on the level of primary, as well as secondary norms and sanctions provided thereby, should not be regarded as a mere atavism of legal history. On the contrary, it will always find its place in international relations due to the functional interdependence of these normative systems, being determined by particular needs of international community in every time.

¹ For the text of the resolution see: Société des Nations – Journal Officiel, Supplement spécial, no. 101, vol. 1, (1932), p. 87.

² See: O. Brück, Les sanctions en droit international public, (A. Pedone, Paris, 1933), p. 238.

³ Cf. G.A. Lopez, D. Cortright, «The Sanctions Era: An Alternative to Military Intervention», The Fletcher Forum of World Affairs, vol. 19 (1995), pp. 65-85 at p. 71.

⁴ The above mentioned norm appeared in the context where the son of an Israeli woman, whose father was an Egyptian, blasphemed the name of the Lord and cursed. He was brought unto Moses and put in ward, «that the mind of the Lord might be shewed». «And the Lord spake unto Moses, saying: Bring forth him that hath cursed without the camp; and let all that heard him lay their hands upon his head, and let all the congregation stone him. (Leviticus 24:10-14). The Holly Bible, (Collins' Clear-Type Press, Diamond Books, London, New York, 1994), p. 86.

⁵ Cf. H. Kelsen, General Theory of Law and State, (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1945), pp. 20-21.

⁶ Thus, the international community creates the norms of international morality, which can be reflected in international public opinion, world media, etc.

⁷ Cf. O. Höffe, Recht und Moral: ein kantischer Problemaufriß, Neue Hefte für Philosophie, vol. 17 (1979), pp. 1-36.

⁸ Thus, for example, while a lie in a religious system could be qualified as a sin, for the legal system it will be relevant, for example, if it appears as a fraud. Therefore, law can sometimes be understood as a minimum of morality. See also: J.L. Kunz, 'Sanctions in International Law', American Journal of International Law, vol. 54 (1960), pp. 324-347 at p. 324.

⁹ Thus, for example, Le Fur wrote: «Là, où il n'y a pas de sanction, il n'y a qu'une règle de morale...», L. Le Fur, Précis de droit international public, (Librairie Dalloz, Paris, 1933), p. 506. See also: H. Kelsen, Théorie pure de droit, (Éditions de la Baconnière, Neuchatel, 1953), p. 61.

¹⁰ Cf. Kelsen, note 9, pp. 61 and 64.

¹¹ L. Duguit, Manuel de droit constitutionnel, (E. de Boccard, Paris, 1918), p. 1.

¹² See: G. Scelle, Manuel de droit international public, (Éditions Domat-Montchrestien, Paris, 1948) p. 866.

¹³ H. Grotius, De Jure Belli ac Pacis Libri Tres, in quibus Jus Naturae & Gentium, item Juris Publici praecipua explicantur, vol. I, (William S. Hein & Co., Inc., Buffalo, New York, 1995), p. 314.

¹⁴ The norm which imposes an obligation to its addressees is usually considered in theory as the «primary norm», while the norm providing the consequences in the case of the breach of the primary norm obligation is considered as the «secondary norm». Cf. e.g.: Kelsen, note 9, p. 61; K. Zemanek, «The Legal Foundations of the International System, General Course on Public International Law», Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye, vol. 266 (1997), pp.9-336 at p. 233; K. Zemanek, «The Unilateral Enforcement of International Obligations», Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, sv. 47, (1987), pp.32-43 at pp. 32-33; see also: Report of the International Law Commission (ILC) on the work of its 25th session, 7 May – 13 July 1973, A/9010/Rev.1, par. 40; and A/CN.4/SER.A/1973/Add.1, Yearbook of the International Law Commission, vol. II, 1973, at pp. 167-170.

¹⁵ Cf. Ch. Leben, Les sanctions privatives de droit ou de qualité dans les organisations internationales specialises, (Bruylant, Bruxelles, 1979), p. 46. On the moral obligation to comply with existing law (including international law) as such see also: B.R. Roth, Sovereign Equality and Moral Disagreement – Premises of a Pluralist International Legal Order, (Oxford University Press, Oxford, 2011), pp. 42-50.

¹⁶ Justinian, Digesta, 50, 17, 144; in: Th. Mommsen, P. Krueger, A. Watson (eds.), The Digest of Justinian, vol. IV, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985), p. 965.

¹⁷ In this context Kunz wrote: «In contrast to disapproval by the members of a community as a moral sanction, legal sanctions are socially organized measures; in contrast to the transcendental

sanctions of religious norms, they are to be applied on this earth...» Kunz, note 8, p. 324.

¹⁸ What is more, one of the Ten Commandments says: «Thou shalt not kill.» (The Holly Bible; Exodus 20:13).

¹⁹ Of course, the question of antinomy between the legal and moral system can appear here as a problem having in mind the monopoly of coercion which every legal system tries to achieve.

²⁰ For the opposite opinion see: Leben, note 15, pp. 46-47. Following Leben, the moral sanctions can be identified with the community's condemnation, blame, non-acceptance or isolation.

²¹ Thus, Kunz seems to identify the religious sanction only with the «eternal condemnation». See: Kunz, supra note 8, at 324. Although for the Christian theology the salvation is always the result of «the God's mercy» and not the «right» of the individual, the condemnation to hell has always been understood as a sanction. Cf. Th. Aquinas, Summa theologica, vol. 35, (F.H. Kerle, A. Pustet, Heidelberg, München, Graz, Wien, Salzburg, 1953), Supplementum, quaestio LXXVI, art. I, pp. 224-230.

²² That was exactly how the Iranian government in 1979 tried to justify taking the US diplomatic and consular staff in Tehran for hostages by the Iranian students, having qualified their action as a reaction to «more than 25 years of continual interference by the United States in internal affairs of Iran, the shameless exploitation of our country, and numerous crimes perpetrated against the Iranian people» See: «United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran», Judgment, I.C.J. Reports, 1980, p. 8.

²³ Thus, for example, while the Biblical murrain upon the Egyptian cattle was undoubtedly interpreted by the Hebrews as the Lord's sanction (The Holly Bible; Exodus 9:1-7), Pharaoh could likely explain it as a mere cattle-plague.

²⁴ Therefore, we agree with Carrillo-Salcedo who remarked: «...[C]onsidé dans sa perspective exclusivement volontariste, le positivisme n'est plus aujourd'hui que le témoin attardé d'une époque disparue. A mon avis, les manifestations des volontés étatiques, détachées de leur contexte historique, des facteurs sociaux, moraux et politiques qui sont à l'origine du droit et qui seul en donnent le sens profond, ne fournissent au juriste qu'une compilation de la pratique internationale sans inspiration ni vue d'avenir.» J.-A. Carrillo-Salcedo, «Droit international et souveraineté des États - Cours général de droit international public», Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye, vol. 257 (1996), pp. 35-222 at p. 211.

²⁵ See in: V.P. Potemkin (ed.), Istorija diplomatii, vol. 1, (Gosudarstvennoe izdatelstvo, Moskva, 1959), pp. 15-16.

²⁶ In the original French version: «Au nom du Dieu Tout-Puissant...»; see: Convention destinée à garantir le libre usage de Canal Maritime de Suez, 29 octobre 1888.

²⁷ See e.g. C. Lloyd Brown-John, Multilateral Sanctions in International Law, (Praeger Publishers, New York, Washington, London, 1975), p. 8; Zemanek, «The Legal Foundations...», note 14, p. 318; L.F. Damrosch, «Enforcing International Law Through Non-Forcible Measures», Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye, vol. 269 (1997), pp. 9-250 at pp. 19-20; P. Leseur, Introduction à un cours de droit international public, (Durand et Pedone-Lauriel, Paris, 1893), p. 36; Ch.S. Rhyne, International Law, (CLB Publishers, Inc., Washington D.C., 1971), p. 9; A. D'Amato, International Law: Process and Prospect, (Transnational Publishers, Inc., Irvington, New York, 1995), pp. 7-8; F. Kalshoven, Belligerent Reprisals, (A.W. Sijthoff, Leyden, 1971), p. 17; M.S. Daoudi, M.S. Dajani, Economic Sanctions – Ideals and experience (Henley, Routledge & Kegan Paul, London, Boston, Melbourne, 1983), p. 2; M. Milovanović, «Sanctions and International Law», South African Yearbook of International Law, vol. 7 (1981), pp. 54-66 at p. 62; E. Fukatsu, «Coercion and the Theory of Sanctions In International Law», in R.St.J. Macdonald, D.M. Johnston (eds), The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy Doctrine and Theory, (Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, Lancaster, 1983), pp. 1187-1205 at pp. 1190-1191; Brück, note 2, pp. 237-240.

²⁸ Cf. Leben, note 15, p. 46; L. Cavaré, «Les sanctions dans le cadre de l'O.N.U.», Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye, vol. 80 (1952), pp. 191-292 at p. 196.

²⁹ Kalshoven, note 27, p. 17. See also: D'Amato, note 27, pp. 7-8 and 13; Fukatsu, note 27, p. 1191; Leseur, note 27, p. 36.

³⁰ Brück, note 2, pp. 19 and 23. Cf. also: A. D'Amato, «The Moral and Legal Basis for Sanctions», The Fletcher Forum of World Affairs, vol. 19 (1995), pp. 19-30 at p. 24-25.

³¹ Thus, some authors have mentioned here even the possibility that non-governmental organizations appear as the senders of these sanctions; see e.g. Damrosch, note 27, pp. 19-20; I. Detter, The International Legal Order, (Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney, 1994), p. 557. See also: *infra*, note 45.

³² Cf. Fukatsu, note 27, pp. 1190-1191.

³³ See e.g. UN Doc. S/558(1984), adopted by the Security Council on 13 December 1984; S/569(1985) adopted by the Security Council on 26 July 1985; and S/591(1986) adopted by the Security Council on 28 November 1986.

³⁴ Similarly, the UN General Assembly in its several resolutions «urgently called» the United States to comply with the Judgment of the International Court of Justice in the case of «Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua» in conformity with the relevant provisions of the Charter of the United Nations; see e.g. UN Doc. A/RES/42/18, adopted by General Assembly on 12 November 1987; A/RES/43/11, adopted by the General Assembly on 25 October 1988; A/RES/44/43, adopted by the General Assembly on 7 December 1989.

³⁵ UN Doc. A/RES/385(V), adopted by the General Assembly on 3 November 1950, par. 2.

³⁶ UN Doc. A/RES/55/133, adopted by the General Assembly on 8 December 2000, paras. 1-2.

³⁷ For more details see: E. Regan, «Are EU Sanctions against Austria Legal?», Zeitschrift für öffentliches Recht, vol. 55 (2000), pp. 323-336 at pp. 323-335.

³⁸ Thus, the provision of Article 53 paragraph 1 of the UN Charter reads as follows: «The Security Council shall, where appropriate, utilize such regional arrangements or agencies for enforcement action under its authority. But no enforcement action shall be taken under regional arrangements or by regional agencies without the authorization of the Security Council...»

³⁹ UN Doc. Secretary General, SG/SM/13535, adopted on 2 May 2011; (<http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sgsm13535.doc.htm>); (23 May 2011).

⁴⁰ In its recent Kadi judgment, the European Court of Justice (ECJ) overruled the judgments of the Court of First Instance (CFI) in the cases Kadi and Yusuf and annulled Council Regulation 881/2002 – which had imposed restrictive measures against persons and entities associated with Osama bin Laden, the Al-Qaeda network, and the Taliban, in accordance with the UN Security Council Resolution 1333/2000. The ECJ found these measures a breach of fundamental rights of the European Union (EU). See e.g.: A. Posch, «The Kadi Case: Rethinking the Relationship between EU Law and International Law?», The Columbia Journal of European Law Online, vol. 15 (2009), at p. 1. (http://www.cjel.net/online/15_2-posch/); (23 May 2011). See also: Joined Cases C-402/05 P & C-415/05 P, Kadi & Al Barakat v. Council of the European Union (2008).

⁴¹ Thus, for example, the Polish Ministry of Foreign Affairs said: «Justice has been done. Congratulations to our allies. We share this moment of happiness with the American people.» (http://www.msz.gov.pl/Oswiadczenie,w_sprawie,smierci,Osa_my,ben,Ladana,42936.html). The Swedish Foreign Minister Carl Bildt wrote: «A world without Osama Bin Laden is a better world.» (<http://www.thelocal.se/33518/20110502/#>). The Italian Prime Minister Silvio Berlusconi said: «This is a great out-

come in the fight against evil (...) a great outcome for the United States and for all democracies.» (http://www.msnbc.msn.com/id/42854622/ns/world_news-europe/t/berlusconi-back-court/). Similarly, the French Foreign Minister Alain Juppé said that bin Laden's death is a «victory for all democracies...» (<http://timeslahore.com/2011/05/02/france-victory-for-all-democracies/>); (20 May 2011).

⁴² See: Press Release SC/6657, 24 March 1999; and SC/6659, 26 March 1999.

⁴³ See e.g. J. Currie, «NATO's Humanitarian Intervention in Kosovo: Making or Breaking International Law?», The Canadian Yearbook of International Law, vol. 36 (1998), pp. 303-333 at pp. 329-330; A. Cassese, «A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and *Opinio Necessitatis*», European Journal of International Law, vol. 10 (1999), pp. 791-799 at p. 798; N. Krisch, «Unilateral Enforcement of the Collective Will: Kosovo, Iraq, and the Security Council», Max Planck Yearbook of United Nations Law, vol. 3 (1999), pp. 59-103 at pp. 92 and 96-98; N. Valticos, «Les droits de l'homme, le droit international et l'intervention militaire en Yougoslavie», Revue générale de droit international public, vol. 104 (2000), pp. 5-17 at pp. 8-9; L. Henkin, «Kosovo and the Law of 'Humanitarian Intervention'», American Journal of International Law, vol. 93 (1999), pp. 824-828 at p. 826; B. Kazantsev, «NATO: Obvious Bias to the Use of Force», International Affairs, vol. 45 (1999), pp. 38-42 at p. 38; M.G. Kohen, «L'emploi de la force et la crise du Kosovo: vers un nouveau désordre juridique international», Revue belge du droit international, vol. 32 (1999), pp. 122-148 at p. 123.

⁴⁴ See: International Commission on Intervention and State Sovereignty, The Responsibility to Protect – The Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, (International Development Research Centre, Ottawa, December, 2001), pp. XI-XIII.

⁴⁵ Cf. A. Cassese, «How Could Nongovernmental Organizations Use U.N. Bodies More Effectively?», Universal Human Rights, vol. 1 (1979), pp. 73-80 at p. 76; D. Lapaš, «International Non-Governmental Organizations and the Protection of the Environment», Thesaurus Acroasium, vol. 31 (2002), pp. 665-677 at p. 670.

⁴⁶ Ch.C. Joyner, «'Sanctions, Compliance and International Law: Reflections on the United Nations' Experience Against Iraq», Virginia Journal of International Law, vol. 32 (1992), pp. 1-46 at p. 4; P. Van Ness, Analysing the Impact of International Sanctions on China, Working Paper 1989/4, Canberra, Australian National University, Dept. of International Relations (1989), pp. 2 and 5. Damrosch called it «mobilization of shame»; Damrosch, note 27, pp. 19-20; see also: Leben, note 15, p. 47.

⁴⁷ Ness, note 46, pp. 4-5.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 5.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ See: Leben, note 15, p. 47; see also: S. Tchéou-Wei, Essai sur l'Organisation juridique de la Société internationale, (Librairie Atar, Librairie Georges Crès & Cie, Genève, Paris, 1917), p. 6.

⁵¹ Cf. Leben, note 15, p. 48.

⁵² Brück, note 2, p. 238; see also: C. Gorgé, Une nouvelle sanction du droit international, (Librairie Payot, Lausanne, Genève, Neuchâtel, Vevey, Montreux, Berne, 1926), p. 31.

⁵³ Cf. H. Anthonis, The Sanctions of International Law, (Stevens and Sons Limited, London, 1917), p. 5.

⁵⁴ J.L. Briery, «'Sanctions', in Problems of Peace and War – Papers Read Before the Grotius Society in the Year 1931, (Sweet & Maxwell Limited, London, 1932), pp. 69-70.

⁵⁵ Thus, some of very interesting questions, such as the morality of international law itself, the equity *infra* and *praeter legem*, as well as the power of international courts and tribunals to decide *ex aequo et bono*, have been left out of its scope.

Bibliography

Books and articles:

- O. Brück, *Les sanctions en droit international public*, (A. Pedone, Paris, 1933);
- G.A. Lopez, D. Cortright, "The Sanctions Era: An Alternative to Military Intervention", *The Fletcher Forum of World Affairs*, vol. 19 (1995);
- H. Kelsen, *General Theory of Law and State*, (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1945);
- O. Höffe, *Recht und Moral: ein kantischer Problemaufriß*, *Neue Hefte für Philosophie*, vol. 17 (1979);
- J.L. Kunz, "Sanctions in International Law", *American Journal of International Law*, vol. 54 (1960);
- L. Le Fur, *Précis de droit international public*, (Librairie Dalloz, Paris, 1933);
- H. Kelsen, *Théorie pure de droit*, (Éditions de la Bacconnière, Neuchatel, 1953);
- L. Duguit, *Manuel de droit constitutionnel*, (E. de Boccard, Paris, 1918);
- G. Scelle, *Manuel de droit international public*, (Éditions Domat-Montchrestien, Paris, 1948);
- H. Grotius, *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres, in quibus Jus Naturae & Gentium, item Juris Publici praecipua explicantur*, vol. I, (William S. Hein & Co., Inc., Buffalo, New York, 1995);
- K. Zemanek, "The Legal Foundations of the International System, General Course on Public International Law", *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, vol. 266 (1997);
- K. Zemanek, "The Unilateral Enforcement of International Obligations", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, sv. 47, (1987);
- Ch. Leben, *Les sanctions privatives de droit ou de qualité dans les organisations internationales specialises*, (Bruylant, Bruxelles, 1979);
- B.R. Roth, *Sovereign Equality and Moral Disagreement – Premises of a Pluralist International Legal Order*, (Oxford University Press, Oxford, 2011);
- Th. Mommsen, P. Krueger, A. Watson (eds.), *The Digest of Justinian*, vol. IV, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985);
- Th. Aquinas, *Summa theologica*, vol. 35, (F.H. Kerle, A. Pustet, Heidelberg, München, Graz, Wien, Salzburg, 1953);
- J.-A. Carrillo-Salcedo, "Droit international et souveraineté des États - Cours général de droit international public", *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, vol. 257 (1996);
- V.P. Potemkin (ed.), *Istorija diplomatii*, vol. 1, (Gosudarstvennoe izdatelstvo, Moskva, 1959);
- C. Lloyd Brown-John, *Multilateral Sanctions in International Law*, (Praeger Publishers, New York, Washington, London, 1975);
- L.F. Damrosch, "Enforcing International Law through Non-Forcible Measures", *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, vol. 269 (1997);
- P. Leseur, *Introduction à un cours de droit international public*, (Durand et Pedone-Lauriel, Paris, 1893);
- Ch.S. Rhyne, *International Law*, (CLB Publishers, Inc., Washington D.C., 1971);
- A. D'Amato, *International Law: Process and Prospect*, (Transnational Publishers, Inc., Irvington, New York, 1995);
- F. Kalshoven, *Belligerent Reprisals*, (A.W. Sijthoff, Leyden, 1971);
- M.S. Daoudi, M.S. Dajani, *Economic Sanctions – Ideals and experience*, (Henley, Routledge & Kegan Paul, London, Boston, Melbourne, 1983);
- M. Milovanović, "Sanctions and International Law", *South African Yearbook of International Law*, vol. 7 (1981);
- E. Fukatsu, "Coercion and the Theory of Sanctions In International Law", in: R.St.J. Macdonald, D.M. Johnston (eds), *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy Doctrine and Theory*, (Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, Lancaster, 1983);
- L. Cavaré, "Les sanctions dans le cadre de l'O.N.U.", *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, vol. 80 (1952);
- A. D'Amato, "The Moral and Legal Basis for Sanctions", *The Fletcher Forum of World Affairs*, vol. 19 (1995);
- I. Detter, *The International Legal Order*, (Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney, 1994);
- E. Regan, "Are EU Sanctions against Austria Legal?", *Zeitschrift für öffentliches Recht*, vol. 55 (2000);
- A. Posch, "The Kadi Case: Rethinking the Relationship between EU Law and International Law?", *The Columbia Journal of European Law Online*, vol. 15 (2009);
- J. Currie, "NATO's Humanitarian Intervention in Kosovo: Making or Breaking International Law?", *The Canadian Yearbook of International Law*, vol. 36 (1998);
- A. Cassese, "A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and *Opinio Necessitatis*", *European Journal of International Law*, vol. 10 (1999);
- N. Krisch, "Unilateral Enforcement of the Collective Will: Kosovo, Iraq, and the Security Council", *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 3 (1999);

- N. Valticos, "Les droits de l'homme, le droit international et l'intervention militaire en Yougoslavie", *Revue générale de droit international public*, vol. 104 (2000);
- L. Henkin, "Kosovo and the Law of 'Humanitarian Intervention'", *American Journal of International Law*, vol. 93 (1999);
- B. Kazantsev, "NATO: Obvious Bias to the Use of Force", *International Affairs*, vol. 45 (1999);
- M.G. Kohen, "L'emploi de la force et la crise du Kosovo: vers un nouveau désordre juridique international", *Revue belge du droit international*, vol. 32 (1999);
- A. Cassese, "How Could Nongovernmental Organizations Use U.N. Bodies More Effectively?", *Universal Human Rights*, vol. 1 (1979);
- D. Lapaš, "International Non-Governmental Organizations and the Protection of the Environment", *Thesaurus Acroasium*, vol. 31 (2002);
- Ch.C. Joyner, "Sanctions, Compliance and International Law: Reflections on the United Nations' Experience Against Iraq", *Virginia Journal of International Law*, vol. 32 (1992);
- P. Van Ness, *Analysing the Impact of International Sanctions on China*, Working Paper 1989/4, Canberra, Australian National University, Dept. of International Relations (1989);
- S. Tchéou-Weï, *Essai sur l'Organisation juridique de la Société internationale*, (Librairie Atar, Librairie Georges Crès & Cie, Genève, Paris, 1917);
- C. Gorgé, *Une nouvelle sanction du droit international*, (Librairie Payot, Lausanne, Genève, Neuchatel, Vevey, Montreux, Berne, 1926);
- H. Anthonis, *The Sanctions of International Law*, (Stevens and Sons Limited, London, 1917);
- J.L. Brierly, 'Sanctions', in *Problems of Peace and War – Papers Read Before the Grotius Society in the Year 1931*, (Sweet & Maxwell Limited, London, 1932).

Documents:

- Report of the International Law Commission (ILC) on the work of its 25th session, 7 May – 13 July 1973, A/9010/Rev.1, par. 40; and A/CN.4/SER.A/1973/Add.1, *Yearbook of the International Law Commission*, vol. II, 1973;
- *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran*", Judgment, I.C.J. Reports, 1980;
- *Convention destinée à garantir le libre usage de Canal Maritime de Suez*, 29 octobre 1888;
- UN Doc. S/558(1984), adopted by the Security Council on 13 December 1984;
- UN Doc. S/569(1985) adopted by the Security Council on 26 July 1985;
- UN Doc. S/591(1986) adopted by the Security Council on 28 November 1986;
- UN Doc. A/RES/42/18, adopted by General Assembly on 12 November 1987;
- UN Doc. A/RES/43/11, adopted by the General Assembly on 25 October 1988;
- UN Doc. A/RES/44/43, adopted by the General Assembly on 7 December 1989;
- UN Doc. A/RES/385(V), adopted by the General Assembly on 3 November 1950;
- UN Doc. A/RES/55/133, adopted by the General Assembly on 8 December 2000;
- UN Doc. Secretary General, SG/SM/13535, adopted on 2 May 2011;
- UN Press Release SC/6657, 24 March 1999;
- UN Press Release SC/6659, 26 March 1999;
- *Joined Cases C-402/05 P & C-415/05 P, Kadi & Al Barakaat v. Council of the European Union* (2008);

Універсальні
механізми
встановлення і
захисту прав людини

Владислав Толстых

Интернационализация и юридизация прав человека.

Автор розглядає витоки концепції прав людини та її трансформацію в рамках міжнародного правопорядку. Робиться висновок про зв'язок концепції прав людини з конкретним історичним періодом. Вказуються негативні наслідки юридизації концепції.

The author examines the origins of the concept of human rights and its transformation in the framework of international law. He makes a conclusion about the relationship of the concept of human rights with a particular historical period. He indicates negative consequences of juridization of the concept.

1. Традиционно международное право защищало интересы государств и стремилось обеспечивать определенное состояние международных отношений. Главными ценностями международного правопорядка считались мир и безопасность, как залог успешного развития международных отношений в других средах. В середине XX века страх перед мировыми войнами и тоталитарными режимами, их развязывающими, актуализировал и интернационализировал концепцию прав человека, которая до XX в. была преимущественно элементом западного конституционного права, инструментом скорее внутренней, чем внешней политики.

Интернационализация концепции выразилась в принятии договоров и других документов в области прав человека, создании международных правозащитных институтов, придании правам человека статуса главного критерия, используемого для определения правомерности или неправомерности поведения государства. Интернационализация концепции осуществлялась наряду с угасанием других международных метанарративов – борьбы за мир, деколонизации, нового международного экономического порядка. Некоторые из них уже завершены, их выражение в позитивном праве имеет потенциальное, но уже не актуальное значение, хотя наука и практика выполняют ритуалы, создающие иллюзию востребованности. Формой завершения является трансформация, т.е. перевод некогда самодостаточных идей на «язык» прав человека. Так, защита окружающей среды становится важной в контексте права на благоприятную окружающую среду, а не как этическая обязанность, вытекающая из уважения к тому, что создано Богом.

2. Права человека стали центральным элементом национальных правопорядков европейских государств в эпоху буржуазных революций. Их изначальная цель состояла в ограничении власти абсолютных монархов, в идеологическом обеспечении сопротивления авторитарным режимам. Права человека успешно выполнили данную функцию, поспособствовав распространению республиканских режимов и либерального мировоззрения, принятию конституций и усилению института гражданства, установлению модели взаимовыгодных отношений между человеком и государством. Концепция прав человека, сформулированная Гоббсом, Локком и Руссо, содержала несколько важных особенностей, которые порой ускользают от внимания сегодня.

Во-первых, права человека мыслились главным образом в контексте внутригосударственного правопорядка. Данный правопорядок рассматривался как результат общественного договора. Как третьи стороны не вправе влиять на выполнение обязательств по гражданскому договору, так и другие государства не вправе влиять на выполнение обязательств по общественному договору. Во-вторых, термин «естественные права» использовался чаще, чем термин «права человека». Тем самым подчеркивалось, что права человека предшествуют государству и не являются результатом действия закона. Естественный характер прав предполагал изменение механизмов их действия в общественном состоянии, в частности, возможность их ограничения. В-третьих, права человека не противопоставлялись государству как таковому, хотя могли противопоставляться отдельным формам правления. Наоборот, государство рассматривалось как самое эффективное средство обеспечения прав. В-четвертых, поскольку права человека предшествуют государству, они реализуются не в отношениях с государством, а в отношениях с другими людьми. Государство выступает в качестве судьи, гаранта, но не в качестве того, кто обязан предоставлять искомые блага. Локк считал, что главной целью объединения людей в государства является сохранение их собственности, т.е. того, что

ТОЛСТЫХ Владислав Леонидович,

доктор юридических наук, доц. зав. каф. международного права
Новосибирского государственного университета.

приобретается помимо государства. В-пятых, права человека основывались на разуме и естественных законах, - в этой связи необходимость их определения и уточнения посредством права или судебной практики отсутствует.

3. В настоящее время традиционные характеристики прав человека являются либо отвергнутыми, либо существенно пересмотренными, в результате чего мы имеем совершенно новую концепцию. Эта новая концепция предполагает интернационализацию прав человека, их юридизацию, противопоставление прав человека и государства, возложение на государство главной ответственности за обеспечение прав человека, выведение прав человека из сферы действия разума и естественных законов. В отличие от оригинальной концепции, новая концепция не является результатом глубоких доктринальных исследований, а возникла в большей степени как результат международных и внутригосударственных политических событий и реакции на них со стороны правительств и международных организаций. Как следствие, философское обоснование концепции прав человека осуществляется *a posteriori*, что само по себе не плохо, но плохо тогда, когда такое обоснование пытается придать стихийным процессам видимость продуманной стратегии.

Учения прошлого легитимируют концепцию прав человека, также как миф об Энее легитимировал геополитические притязания Рима. Прошлое подгоняется под действительность, - в этом проявляется один из феноменов постмодернизма, - постистория. Поиски исторических корней современной концепции прав человека обязательно увенчаются успехом, но не является ли этот результат схожим с тем, который преследовали апологеты коммунизма, фашизма, анархизма и других теорий, пока или уже не подтвержденных историей? Сьенхо И приводит следующий пример. При обсуждении проекта Всеобщей декларации прав человека, представленного Д. Хамфри (John Humphrey), директором отделения прав человека Секретариата ООН, полковник Вильям Рой Ходгсон (William Roy Hodgson) из Австралии заявил, что, по его мнению, в документе нет порядка. Он потребовал от Секретариата ответов на следующие вопросы: «Какая философия стоит за этим документом? Какие принципы они приняли, какой метод они использовали? Является ли это их собственной идеей, является ли это набором различных принципов?». Д. Хамфри ответил, что он не может удовлетворить полковника «по той простой причине, что [проект] не основан на какой-либо философии». Насколько он понял, от него требовалось составить список прав для целей дискуссии, и это было тем, что он сделал¹.

Справедливым представляется суждение К. Маркса и Ф. Энгельса: «...Признание прав человека современным государством имеет такой же смысл, как признание рабства античным государством. А именно, подобно тому как античное государство имело своей естественной основой рабство, точно так же современное государство имеет своей естественной основой гражданское общество, равно как и человека гражданского общества, т. е. независимого человека, связанного с другим человеком только узами частного интереса и бессознательной естественной необходимости, раба своего промысла и своей собственной, а равно и чужой своекорыстной потребности»². В.М. Сырых отмечает, что если считать естественные права человека сутью человеческого бытия, окажется, что человечество большую часть своей истории не соответствовало данной сути³.

4. По мнению М.Д. Перри, идея прав человека состоит из двух частей. В соответствии с первой, - каждой и любое человеческое существо является священным, «неприкосновенным», «самодостаточным» и т.п. В соответствии со второй - поскольку каждое человеческое существо является священным, некоторые вещи не должны совершаться в отношении любого человека, а некоторые другие вещи должны совершаться в отношении каждого человека. Идея о том, что человек является священным, носит религиозный характер, следовательно, идея прав человека является религиозной. Слово «религия» происходит от латинского глагола «*religare*», который означает снова связывать то, что было порвано или сломано. «Религиозное» видение является видением того, как человек является связанным с миром, с «другим», с «природой», и, прежде всего, - с Окончательной Реальностью (Ultimate Reality)⁴. Р. Шабтай основой концепции видит библейское высказывание, в соответствии с которым Бог сотворил человека по собственному подобию. (Gen. 1:27). Он же указывает, что, возможно, первой европейской попыткой создать доктрину прав человека стала работа Витории De Indis et de jure belli relectiones (1537), в которой рассматривались права американских индейцев⁵.

Данный подход может быть принят только в самом общем виде. Стоики, христиане, экзистенциалисты пытались понять характер отношений человека с миром, Богом и другими людьми. Сторонники же прав человека исследуют отношения человека с государством, - отношения, не обладающие самостоятельной ценностью для гуманиста в широком смысле этого слова. Концепция прав человека и религии связаны, но это связь не исключает существенных различий. Одно из них касается средств, используемых для обеспечения и поддержания священности человека. В концепции прав человека таковыми являются обязанности государства; в традиционных учениях - обязанности человека и добровольно претерпеваемые ограничения. Идеи свободы, выбора и субъективного права являются органичными для концепции прав человека; одновременно они могут рассматриваться как антагонистичные религиозному видению. Другое различие - в роли государства. Любая религия содержит потенциально разворачиваемые идеи норм и порядка, и поэтому, в общем, не

нуждается в государстве и праве. Учение о правах человека, наоборот, не может существовать без государства, выступающего и главным противником и главным гарантом прав человека.

5. Истоки интернационализации прав человека, по всей видимости, следует видеть в XIX в., хотя еще Гуго Гроций положительно высказывался относительно гуманитарной интервенции: «Если, однако, творится явное беззаконие, если какой-нибудь Бузирис, Фаларис или Диомед Фракийский творит над подданными такое, что не может быть оправдано никем, кто не утратил справедливости, то право человеческого общества не упраздняется»⁶. Первыми проявлениями международной заботы о правах человека являются вмешательство революционной Франции во внутренние дела соседних государств; противодействие европейских стран и России политике Османской империи в отношении балканских народов и армян; покровительство, оказываемое Лигой Наций беженцам (Соглашение о правовом статусе русских и армянских беженцев 1928 г., деятельность Верховного комиссара по делам беженцев); практика дипломатической защиты. Самым мощным фактором, повлиявшим на интернационализацию прав человека, стали две мировые войны. В Преамбуле Всеобщей декларации отмечается: «пренебрежение и презрение к правам человека привели к варварским актам, которые возмущают совесть человечества».

Интернационализация прав человека породила серьезные дискуссии: о наделении прав человека статусом *jus cogens*, об особом режиме ответственности за их нарушение, о правомерности гуманитарной интервенции, об особом режиме оговорок к правозащитным договорам, об универсальной юрисдикции, о прецедентном характере решений ЕСПЧ и пр.

Процесс интернационализации прав человека является децентрализованным: позиции отдельных его акторов могут не совпадать. Примерами могут служить Консультативное заключение Межамериканского суда по правам человека о правовом положении и правах мигрантов без документов от 17 сентября 2003 г., в соответствии с которым принципа недискриминации относится к *jus cogens*; спорные комментарии Комитета по правам человека (в частности, Общий комментарий № 29); экспансионистские тенденции в практике ЕСПЧ (в частности, «пилотные» постановления); спорные заключения МС ООН (в частности, Консультативное заключение о правомерности применения ядерного оружия от 8 июля 1996 г. и Консультативное заключение о правовых последствиях строительства стены на оккупированной палестинской территории от 9 июля 2004 г.).

6. Интернационализация прав человека иногда рассматривается как скрытая форма интервенционизма и колониализма. А. Карти пишет: «... Хищный, субъективистский индивидуализм является антропологическим основанием для консьюмеристской рыночной экономики, которая глобально утверждает себя посредством риторики о правах человека и либеральной демократии. Легализованные, а значит обеспечиваемые силой, права человека предоставляют легитимизирующую риторику международного правопорядка, которая все больше прибегает к гуманитарной интервенции и утверждает право на предупредительную атаку против правительств, которые угрожают другим терроризмом «против своего собственного народа» и против своих соседей... Язык прав человека является последней формой лишения власти, которую Запад использует против своих жертв»⁷. Д. Кеннеди отмечает, что права человека часто являлись «словарем центра против периферии, скорее проводником для империи, чем антидотом против империи»⁸.

Действительно, концепция прав человека тормозит процессы государственного строительства, предполагающие ограничения свобод отдельных индивидов; требует концентрации усилий на обслуживании индивидуальных потребностей, порой в ущерб государственным потребностям; создает поводы для вмешательства других государств во внутренние дела складывающейся политической общности; способствует переносу исторического и политического опыта Запада в те регионы, где он может вступать в конфликт с местными традициями.

7. Современное учение о правах человека не предшествует праву прав человека, но скорее является производным от него; оно отражает правовые, но не философские концепции. В этом суть феномена юридикации прав человека. Правовой характер учения о правах человека проявляется в необходимом присутствии государства; невнимании к внутреннему миру человека; подчеркивании судебных и нормативно-правовых гарантий; использовании фундаментальных правовых категорий (равенство, недискриминация); признании за правовыми источниками качества первоисточников; специфическом, отличном от общепринятого, понимании предметов и процессов.

Феномен юридикации прав человека подробно рассмотрен в исследовании Базака Сали и Саладина Меклед-Гарсия. По мнению авторов, «концепция прав человека является наиболее очевидным выражением морального идеала». Уточнение, имплементация и толкование этого идеала, начиная с Всеобщей декларации прав человека, подчинено международному праву. Это удивительно по трем причинам. Во-первых, потому что моральный идеал предполагает, что уточнение, имплементация и толкование данных прав не обязательно является правовым процессом. Во-вторых, идеал описывает социальный порядок, при котором индивиды имеют гарантии против определенных форм поведения, право является лишь одним из его элементов. В-

третьих, нет очевидного ответа на вопрос, почему права человека лучше всего обеспечиваются при помощи правовых средств⁹.

Право не может воспроизводить индивидуальное; оно изначально предполагает его перестройку для того, чтобы человек мог жить в обществе, а общество могло отвечать на внутренние и внешние вызовы. В этой связи право всегда ограничивает индивидуальное. Попытка легализации «неотъемлемого» индивидуального неизбежно приводит к конфликту между ограничением как свойством права и замкнутостью как свойством индивидуального. Пожалуй, первым на это обратил внимание И. Бентам, отмечавший, что провозглашение естественного характера прав и их неотчуждаемости лишает легитимности любые принудительные действия, в т.ч. основанные на законе: «...Всякий закон или другой порядок, отнимающий у человека пользование жизнью или свободой, остается без действия. Поэтому остаются без действия, между прочим, все принудительные законы»¹⁰. О том же говорит М. Коскеннеми, по мнению которого недостаточность риторики прав человека проявляется тогда, когда мы пытаемся найти оправдания ограничениям прав¹¹.

8. Концепция прав человека критикуется отечественной правовой доктриной и более широким кругом интеллектуалов, как несовместимая с православием, поощряющая иждивенческое эгоистическое поведение, подтачивающая основы государственности. Такая критика имеет право на существование, однако за ней порой распознается «скрытая повестка дня»: реваншизм и желание спорить с Западом по любому поводу, защита авторитарных методов управления, стремление законсервировать существующий порядок, несогласие с конкретными решениями правозащитных органов и организаций. Кроме того, данная критика часто ограничивается голословными утверждениями о несовместимости концепции прав человека с традиционными политическими и этическими ценностями; прибегает к популистским штампам и лозунгам; опирается скорее на эмоциональное, чем на рациональное. Концепция же прав человека постоянно развивается, в т.ч. реагируя на наиболее острые выпады своих противников.

За современной концепцией прав человека стоит ценность западного образа жизни. Связь между этими двумя явлениями – двусторонняя: первая усиливает вторую, а вторая обеспечивает привлекательность первой. Ценность западного образа жизни, однако, не безусловна. Во-первых, она является не столько политической, сколько экономической. За уважением к системе прав человека и их защите стоит уважение к высокому уровню потребления, существующему на Западе. Ценность высокого уровня потребления гораздо труднее сформулировать в привлекательных идиомах; непосредственно ее не примут ни сам Запад, ни реципиенты его культурных продуктов. Во-вторых, ценность западного образа жизни многократно усиливается массовой культурой, формулирующей определенные модели поведения. Данные модели не являются ни глубокими, ни экзистенциальными, ни универсальными, однако они агрессивно презентуются как безальтернативные. В-третьих, ценность западного образа жизни разрушающе действует на другие культуры. В конечном счете это уязвляет и сам Запад, который может быть идентифицирован (в т.ч. самоидентифицирован) только в сравнении с другими культурами. В-четвертых, за высоким стандартом потребления стоит экономическая система, неблагоприятная для развивающихся стран. Наконец, в-пятых, ценность западного образа жизни не является вечной и внеисторической; уже сейчас наблюдаются симптомы ее размывания и декаданса.

9. Права человека стали центром постмодернистской культуры. Любому моральному аргументу, их ущемляющему, будет противопоставлена серия апологетических аргументов, вызывающих к высшим правовым ценностям: конституции и международному праву. Любому апологетическому аргументу будут противопоставлены не только другой апологетический аргумент, но и широкий культурный фон. Права человека идеально сочетаются с глобалистским устройством мира, первичным элементом которого является независимый индивид, вовлеченный в тотальное потребление и являющийся идеальным объектом для манипулирования. А.де Бенуа справедливо замечает, что критика идеологии прав человека в настоящее время рассматривается как богохульство; став своеобразной религией, эта идеология требует, чтобы ее догмы воспринимались как абсолютные и универсальные. Теоретически основанная на терпимости, идеология прав человека сама является нетерпимой¹².

Одновременно все в большей степени становится очевидным кризис западной культуры, неопределенность будущего и невозможность использования вчерашних стратегий, которые, приведя к процветанию, становятся смертоносными. Их пагубное влияние можно предотвратить, и самым первым шагом к этому должна стать широкая дискуссия о человеке. Эта дискуссия не должна проходить только на языке политике или права, она должна быть максимально широкой и демократичной. Эта дискуссия должна быть смелой, потому что устоявшиеся стереотипы необходимо подвергнуть сомнению. Эта дискуссия будет тем более плодотворной, чем острее будет чувство опасности, сегодня подавленное. Очевидно, что новая повестка дня должна включать идеи долга, коллективизма, преодоления, иерархии, возможно, нации и государства, однако для того, чтобы эти идеи были подняты на щит, современная западная модель культуры и цивилизации должна перестать рассматриваться как безальтернативная. Соответствующая трансформация может быть вызвана разными факторами, и она неизбежно осуществится, однако симптомы того, что это случится в ближайшем будущем, отсутствуют.

- ¹ *Sienho Yee*. Towards an International Law of Co-progressiveness. Martinus Nijhoff Publishers. 2004. P. 290-291. Автор цитує: *Mary Ann Glendon*, *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (2001), 58.
- ² *Маркс К., Энгельс Ф.* Святое семейство или критика критической критики против Бруно Бауэра и компании. ПСС, Издание второе. Т. 2. Государственное издательство политической литературы. М., 1955. С. 125-126.
- ³ *Сырых В.М.* Логические основания общей теории права. Т. 3. Современное правопонимание. – М., РАП, 2007. С. 261.
- ⁴ *Michael J. Perry*. The Idea of Human Rights: Four Inquiries. Oxford University Press. 1998. P. 4-5, 14-15.
- ⁵ *Shabtai Rosenne*. The perplexities of modern international law. Martinus Nijhoff Publishers. 2004. P. 202-203.
- ⁶ *Гроций Г.* О праве войны и мира. М., 1956. С. 562.
- ⁷ *Anthony Carty*. Philosophy of International Law. Edinburgh University Press. 2007. P. 194-195.
- ⁸ *David Kennedy*. Reassessing international humanitarianism: the dark sides // International Law and its Others. Edited by Anne Orford. Cambridge University Press. 2006. Op. cit. P. 133.
- ⁹ *Başak Çali and Saladin Meckled-García*. Introduction. Human rights *legalized* – defining, interpreting, and implementing an ideal // The Legalization of Human Rights. Multidisciplinary perspectives on human rights and human rights law. Edited by *Saladin Meckled-García and Başak Çali*. Routledge Taylor & Francis Group. 2006. P. 1-3.
- ¹⁰ Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. Росспэн. М., 1998. С. 189.
- ¹¹ *Martti Koskenniemi*. The Politics of International Law. Hart Publishing. 2011. P. 140.
- ¹² *Alain de Benoist*. Au-delà de droit de l'homme. Défendre les libertés. Editions Krisis. 2004. P. 3-4.

Тимур Короткий

Від прав людини до прав людства.

Розглянуті питання міжнародної суб'єктності людства в контексті генезису суб'єктного складу міжнародного права. Обґрунтовано наявність у людства відокремлених прав та інтересів.

The problems of international personality in the context of the genesis of the subject composition of international law are considered. The presence of human rights and the separate interests are justified.

Проблематика міжнародної правосуб'єктності та еволюції суб'єктного складу міжнародного права досить добре вивчена в доктрині. У вітчизняній науці міжнародного права в цьому зв'язку найбільш обговорюваним є питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда. У низці робіт порушується проблема міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній [3], адміністративно-територіальних одиниць і т.п. Існують й інші підходи до суб'єктного складу міжнародного права, і відповідно до його природи. Так, в рамках соціологічної теорії заперечується існування міждержавного права та державного суверенітету, і на їх місце висувається «право народів», в якому поняття «народ» означає сукупність людей, а також пропонується концепція «всесвітнього міжнародного співтовариства», що володіє суверенітетом [18, с. 84-85].

Ми пропонуємо поставити запитання, якщо не про наявність міжнародної правосуб'єктності у людства, то, як мінімум про наявність у людства власних, відокремлених інтересів, які не збігаються з інтересами інших акторів міжнародних відносин, і про закріплення в міжнародному праві, що і стало науковою гіпотезою цього дослідження. Аналогічне питання формулює Нгуен Куок Дінь стосовно до міжнародного співтовариства: «чи дійсно джерела міжнародного права застосовуються до міжнародного співтовариства тільки через права і обов'язки елементів, які його утворюють? Або ж, як і всякий суб'єкт права, міжнародне співтовариство безпосередньо володіє правами та обов'язками?» [20, с. 245]. Тобто, конкретизуючи питання про наявність міжнародної суб'єктності у людства, необхідно виявити, чи володіє воно правами та обов'язками, відмінними від прав і обов'язків індивідів, держав і народів за міжнародним правом.

Ця стаття є не констатацією наявності у людства міжнародної правосуб'єктності, а скоріше дослідженням передумов визнання за людством якості суб'єкта міжнародного права в майбутньому, формою міжнародно-правового прогнозування еволюції суб'єктного складу міжнародного права в XXI столітті [10, с. 260-263], адже питання про міжнародну правосуб'єктність і коло суб'єктів міжнародного права впливає на визначення перспектив розвитку міжнародного права [21, с. 283].

1. Виникає питання про співвідношення такого безперечного суб'єкта міжнародного права як держава, з досить оспорюваним суб'єктом, як людство. Важливим є питання, чи не є людство (як суб'єкт міжнародного права) відображенням простої сукупності держав, з інтересами подібним або схожим з останніми? В іншому випадку навряд чи доцільно говорити про самостійний характер людства при відсутності у нього власних інтересів. По-друге, чи є людство самостійною і єдиною особою, і чи відрізняється воно від інших соціальних категорій?

Значне число авторів зазначає на наявність у людства інтересів, які не збігаються з інтересами держав, але які останні повинні враховувати. Г. І. Тункін справедливо відзначає, що «... кожна держава володіє своїми особливими законними інтересами, які мають поважатися. Але в сучасному світі **загальні інтереси людства** (виділено нами – Т. К.), що відображають категоричну необхідність вирішення спільними зусиллями глобальних проблем, що загрожують самому існуванню людства, повинні в зростаючій мірі впливати на міжнародну політику держав і їхню міжнародно-правову позицію» [26; 4, с. 17].

Досить точно таке співвідношення інтересів відображено в преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури: «світ, заснований лише на економічних і політичних угодах урядів, не зможе вибороти одностайну, міцну і щирю підтримку народів, він повинен базуватися на інтелектуальній і моральній солідарності людства».

І. І. Лукашук звертає увагу на те, що людство стало реальною соціальною категорією, і відповідно стала актуальною проблема відповідальності перед ним. Ця проблема здавна займала розуми мислителів, але в

основному як абстрактна ідея. Нині ситуація змінюється. Шлях до нового прокладає міжнародне право. Досить згадати про поняття, що затвердилися в ньому – «спільне надбання людства», «загальна спадщина людства» [16, с. 10-11].

Таким чином, можна констатувати як мінімум наявність людства як самостійного соціального суб'єкта і необхідність закріплення в міжнародному праві певних обов'язків перед ним, які, однак, не можуть не кореспондувати з його правами.

2. Проявом відображення інтересів усього людства, на наш погляд, є формування концепції прав людини, їх загальне поширення і закріплення на універсальному рівні. Саме в ХХ столітті відбулася зміна суті міжнародного права, його спрямованість на підпорядкування міжнародного права гуманістичним засадам. На думку Р. А. Тузмухамедова: «Гуманізація міжнародного права – це встановлення міжнародного порядку, що забезпечує безпосередню участь народів та індивідів у створенні правових гарантій розвитку Людини і людства» [22, с. 122].

Слід зазначити, що особливу роль в усвідомленні ідеї єдності людства відіграло ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р. [19, с. 113].

Як справедливо відзначає Джеффері Бест: «Слово «загальна» в заголовку декларації 1948 р. означає саме її всесвітній характер, і неприпустимо перетворювати її в безглуздя, пропускаючи його через м'ясорубку культурного релятивізму. Міжнародне право знову відкрило для себе своє коріння, які містилися в його попередниках, *jus gentium*, у вигляді ідеї всесвітнього людства, членам якого не чуже поняття всесвітнього братства, і вони повинні дотримуватися взаємної поваги і доброзичливості в спілкуванні один з одним» [2, с. 450; 19, с. 113]. Права людини, забезпечивши і закріпивши індивідуалізацію особистості призвели до усвідомлення в умовах глобального світу єдність людства, в тому числі і в ситуації культурного релятивізму. Ще одним результатом стало зростання ролі правових механізмів забезпечення прав людини, як внутрішньодержавних, так і міжнародних.

На цю закономірність звертає увагу польський професор Зд. Галицький: «Сучасне міжнародне право стає не тільки, як це було віками, правом, створеним державами і для держав, але в зростаючій мірі, правом, створеним на благо людини». Таким чином, іманентно міжнародному праву не була притаманна спрямованість на людину, на забезпечення його прав, і певною мірою існувало протиставлення індивіда і держави. Закладене в концепції прав людини завдання захисту індивіда від державної влади призводить до логічного висновку про наявність у всіх людей спільних інтересів у сфері прав людини та їх забезпечення, що робить можливим говорити про єдине ціле – людство, яке інституціоналізоване у формі міжнародного громадянського суспільства, і міжнародному співтоваристві як сукупності держав, – явищах, які притаманні саме ХХ століттю.

Ці зміни призвели і до змін у характер міжнародних відносин та міжнародного права. Тому ми не згодні щодо висновку Ю. О. Занкіної про те, що людство в цілому не може бути протиставлено державній владі, отже, і не є суб'єктом прав людини [5]. Як раз навпаки, на нашу думку, людство може і повинно відображати дуалізм відносин держави й особистості, міжнародної спільноти і людства, що забезпечують соціальний прогрес і розвиток цивілізації в умовах глобалізації. Але при цьому, мова не йде про антагонізм між зазначеними парами. Саме правова і демократична держава, в максимальній мірі забезпечує захист прав людини, як і відповідне міжнародне співтовариство на універсальному рівні виконує це завдання відносно всіх людей, що складають людство, і спільних інтересів людства. Саме тому таке значення має закріплення принципу панування міжнародного права і його демократизація [11; 12].

3. Права та інтереси людства, як і права та свободи індивіда, закріплені в окремих нормах міжнародного права. Як зазначає професор О.О. Мережко: «У другій половині ХХ в. в теорії і практиці міжнародного права з'явилися такі поняття, як «спільна спадщина людства» (*common heritage of mankind*), «посланець людства» (у міжнародному космічному праві) і «злочини проти людства» [9], які вже у своїй назві припускають, що до числа суб'єктів міжнародного права слід віднести не тільки держави, але і людство в цілому» [19, с. 112].

Про наявність у людства особливих інтересів можна говорити виходячи з положень міжнародного гуманітарного права [7, с. 412]. Так, в преамбулі Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і про її знищення 1993 р. держави-учасниці Конвенції 1993 р. сповнені рішучості в інтересах всього людства повністю виключити можливість застосування хімічної зброї шляхом здійснення положень цієї Конвенції, а досягнення в галузі хімії повинні використовуватись виключно на благо людства. Таким чином, дане положення преамбули, носячи політичний характер, тим не менш, свідчить про наявність у людства власних інтересів, які ставляться вище інтересів окремих держав.

Слід детальніше зупинитися на концепції «спільної спадщини людства», що закріплені у міжнародно-правових нормах. Як зазначає професор А. Я. Капустін, в сучасний період отримала відоме поширення концепція «міжнародної правосуб'єктності людства», що знайшло позитивне втілення в інституті «спільного надбання (або спадщини) людства», закріплені у галузях міжнародного права, найбільш схильні до науково-технологічного прогресу [6, с. 5-6]. І це не дивно, адже саме прогрес у науці і техніці обумовив таке явище, як гло-

балізація. В даний час розглядається можливість виділення права спільної спадщини людства в самостійну галузь, яка характеризується власним предметом і структурними елементами: принципами, інститутами, конвенційними нормами і нормами звичаєвого права [8].

Генезис концепції «спільної спадщини людства» пов'язаний з послідовною зміною підходів від *res nullius*, *res communis* до *res communis humanitatis* щодо ресурсів і просторів, що знаходяться за межами національної юрисдикції. Причому, як зазначає І. І. Лукашук, в результаті активної експлуатації спільного надбання, перед людством (виділено нами – Т.К.) постало завдання його захисту спільними зусиллями [15, с. 135].

Основний зміст концепції спільної спадщини людства, на думку І. І. Лукашука, зводиться до наступного: спільна спадщина є надбанням міжнародного співтовариства в цілому; визначення режиму і управління здійснюються усіма державами без будь-якої дискримінації; вона використовується з урахуванням спільних інтересів і тільки в мирних цілях; режим користування не допускає деградації загальної спадщини; вигоду від використання спільного надбання повинні мати всі держави на справедливих засадах; режим і користування спільною спадщиною враховують інтереси майбутніх поколінь [15, с. 138].

4. Причини, що спричинили виділення людства в якості самостійного актора, тенденції закріплення його міжнародної правосуб'єктності пов'язані насамперед із глобалізацією, причому як з її позитивними рисами (взаємозв'язок і взаємозумовленість, загальний економічний, інформаційний простір), так і з негативними – наявністю глобальних викликів і загроз.

У доповіді Генерального секретаря ООН про роботу Організації за 2000 р. сказано «Необхідно більш ефективне світове управління, під яким я маю на увазі спільне ведення світових справ» [1, с. 5]. Причому на наш погляд, наднаціональний характер обумовлений не тільки необхідністю «зовнішнього управління» внутрішньо-державними відносинами, і не скільки пов'язаний з передачею повноважень наднаціональної структури, а визначений наявністю об'єктивних, чітко визначених інтересів людства як єдиного суб'єкта, які представляють певні міжнародні інституції.

Саме поява в міжнародних відносинах нового гравця – людства (як і міжнародного співтовариства), що має свої власні інтереси, відмінні від інтересів окремих держав, інтеграційних об'єднань, або навіть всіх держав (міжнародного співтовариства), визначає необхідність відходу від сучасної концепції співробітництва держав як основи сучасного міжнародного порядку до концепції глобального управління, що втілює необхідність вирішення глобальних проблем і забезпечення соціального розвитку і загального благополуччя.

5. Ми згодні з професором О. О. Мережко про те, що складним, важливим і відкритим є питання про те, «хто може виступати від імені людства, хто може бути його голосом». Таким «голосом», на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин і міжнародного права, вчений цілком обґрунтовано вважає ООН в якості найбільш авторитетної міжнародної організації [19, с. 113].

Безсумнівно, на первинному етапі свого існування ООН відображала швидше міждержавні інтереси в умовах досить жорсткого протистояння двох політичних систем, сприяла пошуку компромісу між ними, хоча потенційно в цій універсальній організації була закладена функція і передумова до представлення інтересів усього світового співтовариства, всього людства.

Сучасний стан представлення універсальними міжнародними організаціями, і перш за все ООН, інтересів міжнародного співтовариства і його наділення міжнародною правосуб'єктністю, слід погодитися з Нгуен Куок Дінь про те, що стає неможливо відрізнити «міжнародне співтовариство» від міжнародної організації, яка виступає від його імені. І лише в залежності від того, яким чином буде затверджуватися правосуб'єктність міжнародного співтовариства по відношенню до правосуб'єктності міжнародної організації, яка виражає його волю, можна говорити, що дане співтовариство здатне здійснювати зазначені права [20, с. 246].

Щодо надання інтересів людства, до них, на наш погляд, відноситься, розширення участі неурядових організацій в діяльності органів і установ ООН, надання їм консультативного статусу, підвищення їх ролі в міжнародно-правовій нормотворчій та імплементаційній діяльності. Саме неурядові, насамперед міжнародні неурядові організації, відображають інтереси значного числа соціальних груп, в яких проявляються інтереси всього людства.

Серед міжнародних неурядових організацій особливе місце займають, зокрема, такі, як Міжнародна Амністія, Нагляд за правами людини (Human Rights Watch) та Грінпіс, які виступають у ролі виразників «світової громадської думки» або ж «міжнародного громадянського суспільства». У цьому сенсі ці організації сприяють формуванню і вираженню неофіційного міжнародного права [19].

Таким чином, відбувається формування міжнародного громадянського суспільства, що створює баланс «узгодженої волі» держав, що впливають на її спрямованість, і сприяє відображенню інтересів людства. Пріоритет інтересів міжнародного співтовариства не означає обмеження інтересів держав. Завдання полягає в тому, щоб добитися оптимального поєднання тих і інших [14, с. 90].

Отже, через міжнародні міждержавні організації міжнародне громадянське суспільство може представляти, проводити і захищати інтереси різних соціальних груп, які в процесі узгодження як з національними інтересами окремих держав, так і їх «узгодженою волею», будуть відображати інтереси всього людства.

Концепція міжнародної правосуб'єктності людства нерозривно пов'язана з концепцією сталого розвитку, на основі якої може бути сформований новий світовий порядок, який базується на спільному блазі. Деякою мірою, правосуб'єктність людства перетинається з ідеєю формування нового, міжнародного громадянського суспільства, в якому максимально повно будуть забезпечені права та свободи сучасників і майбутніх поколінь [23, с. 346].

6. З вищевикладеного можна зробити висновок про те, що людство володіє власними інтересами і правами, які закріплені в позитивних нормах міжнародного права. Наступним етапом, на наш погляд, є реалізація концепції інтересів усього людства як відображення процесів глобалізації, що виявляється в праві світового співтовариства.

Право світового співтовариства, на думку І. І. Лукашука стає правом соціальної справедливості і загально-го благополуччя. Сучасне міжнародне право не обмежується сферою політики, а приділяє значну увагу вирішенню глобальних проблем в економічній і соціальній сферах. Відзначаючи ці моменти, фахівці пишуть про право солідарності і загального благополуччя. На думку індійського вченого Р. Ананда, «нове центральне завдання на сьогодні полягає в розвитку права співробітництва, соціальної справедливості і добробуту, при якому держави можуть активно співпрацювати на різних рівнях заради загального благополуччя людства» [24, с. 374; 14, с. 90]. Причому, слід мати на увазі, що благо людства може бути реалізовано через благополуччя окремої людини, і досягнення одного неможливе без досягнення іншого.

1. Аннан К. Общая судьба – новая решимость. Годовой доклад о работе Организации за 2000 год / К. Аннан. ООН. – 2000. – С. 5.
2. Бест Д. Война и право после 1945 г. / Д. Бест. – М. : ИРИСЭН, 2010 г. – 676 с.
3. Буткевич В. Г. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи; Питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній // Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В.Г. Буткевич, В. В. Мишик, О. В. Задоржній ; ред. В.Г. Буткевич. – К. : Либідь, 2002. – С. 329 – 333.
4. Глобализация и развитие законодательства. Очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М. : ОАО «Издательский дом "Городец"», 2004. – 464 с.
5. Занкина Ю.А. Понятие и сущность прав человека [Электронный ресурс] / Ю. А. Занкина. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/comm/1867>
6. Капустин А. Я. 65-я годовщина Великой Победы над фашизмом и современное международное право / А.Я. Капустин // Международное право. – 2010. – № 2 (42). – С. 3 – 7.
7. Карташкин В.А. Движение к единому мировому пространству : Права человека накануне XXI века / В.А. Карташкин. – Москва, 1995. – С. 412.
8. Каткова Т. Г. Теоретичні засади виділення права загальної спадщини людства в окрему галузь міжнародного права / Т.Г. Каткова / Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса : Національний університет «Одеська Юридична академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2013. – Вип. 48. – С. 93 – 102.
9. Конвенция о неприменимости сроков давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества 1968 г. [Электронный ресурс] / Ю. А. Занкина. – Режим доступа : <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/Rx4cna5lw.html>
10. Короткий Т. Р. Проблемы прогнозирования в методологии международно-правовых исследований / Т. Р. Короткий / Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції : тези Другої Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. О. В. Сурілова (м. Одеса, 30–31 березня 2012 р.) / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 260 – 263.
11. Короткий Т. Р. Господство права как принцип функционирования международной правовой системы [Электронный ресурс] / Т. Р. Короткий // Бюллетень Владикавказского института управления. – № 31. – 2009 г. – С. 5 – 19. – Режим доступа : <http://viu-online.ru/rus/science/bulletine/30.html>
12. Короткий Т. Р. Демократизация международного права: попытка системного анализа / Т. Р. Короткий // Рос. ежегодник междунар. права. – 2010. – СПб. : СКФ «Россия–Нева», 2011. – С. 67 – 88.
13. Лукашук И. И. Глобализация и международное право / И.И. Лукашук // Международное право. – 2001. – Специальный выпуск. – С. 15 – 47.
14. Лукашук И. И. Глобальный миропорядок / И.И. Лукашук // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец»», 2004. – С. 89 – 96.
15. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук ; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.
16. Лукашук И. И. Право международной ответственности / И. И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 214 с.
17. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе / И. И. Лукашук. – М. : Издательство «Спарк», 1997. – 322 с.
18. Мережко А.А. Введение в философию международного права : Гносеология международного права : монография / А. А. Мережко. – К. : Юстиниан, 2002. – 189 с.
19. Мережко А.А. Психологическая теория международного права (публичного и частного) : монография / А.А. Мережко. – О. : Фенікс, 2012. – 244 с.
20. Нгуен Куок Динь. Международное публичное право: В 2-т. Т. 1; Кн. 1. / Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле. – К., 2000. – С. 246.
21. Толстых В.Л. Курс международного права : учебник / В.Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 283.
22. Тузмухамедов Р. А. Гуманизация международного права / Р.А. Тузмухамедов // Сов. гос. и право. – 1988. – № 11. – С. 114 – 122.
23. Шакиров А. Д. Становление права устойчивого развития / А.Д. Шакиров // Современные проблемы развития международного и конституционного права : сб. матер. Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. памяти проф. Д.И. Фельдмана / отв. ред. Г.И. Кордюков, О.М. Смирнова. – Казань : Центр инновационных технологий, 2008. – С. 343 – 347.
24. Anand R. The Influence of History on the Literature of International law / R. Anand // The Structure and Process of International law. – The Hague, 1983. – P. 374.
25. Galicky Zd. Traditional and New Fields for the Development of Research and Education in International Law / Zd. Galicky // International Law as a Language for International Relation. – The Hague, 1996. – P. 356.
26. Tunkin G. Politics, Law and Force in the Interstate System / G. Tunkin // Recueil des Cours. Academie de Droit International de la Haye. – Vol. 219. (1989-VII). – Dordrecht, 1992. – P. 235 – 259..